„ТАБОР“

ВОЄННО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

„ЛІПШЕ ПІД ГОЛИМ НЕБОМ ДУМАТИ
ПРО ВИЩІ ПРАВДИ, НІЖ БЕЗ ЧЕСТИ
БУТИ ПОВЕРНУТИМ БАТЬКІВЩИНІ.“
ДАНТЕ.

ЗМІСТ

ТАБОР

ВОЄННО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

Ч. 4

Липень, 1927 року

Редагує колегія.

Відповідальний Редактор В. Кущ,
Генер. Штабу Ген.-Хор.

Zakł. Graf. P. SZWEDE, Warszawa, Warecka 9, Telef. 509-71.

В. САЛЬСЬКИЙ,
Ген. Штабу Ген.-Хор.

Головні підстави творення Армії У.Н.Р. в минулому і майбутньому.*)

З повагою до свого минулого і глибокою вірою-до майбутнього.

З глибоким почуттям радости і щастя за свій нарід, вітаю вас, дороге вояцтво, з сьогодняшнім Святом — Святом 10-ої річниці того дня, коли було започатковано творення нашого війська.

Власне, ще до того дня в масах розпочався стихійний рух в напрямі організації національних частин. В наслідок цього руху такі частини почали творитись і відбувся перший військовий зїзд, який обрав Генеральний Військовий Комітет. Під керуванням і зверхньою опікою Генерального Військового Комітету, цей рух розвинувся ще з більшою силою і національні частини почали організуватися як в запіллі, на терені України, так і на фронті.

Цей стихійний рух є не тільки найяскравійшим доказом незломної волі нашого народу до самостійного державного життя, а найкращим виявом внутрішньої сили народу, що безперечно здобуде власну державу. І тому, сьогодня ми не можемо не тішитись, згадуючи події того часу.

Головними діючими чинниками в цьому русі були: переважно український інтелігент в уніформі прапорщика, що найбільше-штабс-капітана й український селянин в уніформі козака, підстаршини. Бракувало їм спеціяльних знанів і досвіду, що потрібні для організаторів війська, але зате у них

*) Промова, виголошена на урочистій Академії в Варшаві, з нагоди 10 річниці започаткування армії У.Н.Р.

було глибоке національне почуття, великий ентузіязм, запал і безмежна ініціятива. Це все було головним фактором, двигуном у процесі творення національної армії. Загальний огляд ролі і значіння цього фактора в дальнішому процесі творення нашої армії дає надзвичайно цікаві висновки, повчаючі для майбутнього.

Наша військова будівля за часів Центральної Ради мала дефекти, властиві всякій молодій організації, але під впливом згаданого національного моменту вона все ширилась, удосконалювалась.

Створилася ціла низка відділів, що героїчно билися на східньо-північному фронті. В військову організаційну роботу ввійшли фахові сили, належно підібрані, і можна було сподіватись відповідних наслідків, колиб події розвивались нормально.

Але приходить гетьманат—влада накинута Україні чужим багнетом, влада чужа українському народові по своїм національно-політичним тенденціям. Це був страчений час в процесі творення нашої армії, він був неначе перервою в цьому процесі. Під гаслом: „геть ділетанта“ (себ-то того самого патріота-ентузіяста), „хай живе фаховець“ (хоча-би й росіянин-було видано про це спеціяльного наказа), сталося те, що все в армії переважно було обсаджено росіянами, людьми, яким не тільки українська ідея була чужою, але які до неї ставилися вороже. Фактично, під фірмою української армії творилася білогвардійська російська армія. Це я категорично стверджую на підставі особистих вражінь та спостережень і для ілюстрації нагадаю циничну промову тодішнього начальника Генерального Штабу до зібраної старшини Генерального Штабу. Він сказав: „Настав час скинути маску й прилюдно сказати, що ми працювали, працюємо й будемо працювати на велику Росію“.

Надзвичайно цікаво, що за часів гетьманату було опрацьовано дуже докладні пляни організації, штати і т. и., бездоганні з боку фахового, було навіть зібрано кадри 8-ми корпусів, але все це лишилося мертвим на папері, без здійснення. Не було духу животворчого, було усунуто двигаючу внутрішню силу — момент національний.

Процес творення армії, зокрема національної армії, є справою не тільки матеріяльного порядку, а ще й морального, ідеологичного. А та ідеологія, якою були просякнуті творці армії, далеко не відповідала настроям і бажанням українського народу. Наслідки цього були фатальні. Як ілюстрацію до них нагадаю: навіть та незначна кількість відділів, що була організована за гетьмана по класовому принципу, себто з заможніших селян, які ніби-то настановили гетьмана, майже цілком перейшла на бік Директорії підчас повстання. Гетьмана України боронили добровольчі російські відділи, що складалися з російської старшини. Це був ганебний кінець гетьманату, і він є досить характерним, щоб зрозуміти, чому час гетьманату був страченим для розвитку нашої збройної сили.

Пригноблене й ображене національне почуття знайшло собі вихід у листопадовій національній революції, яка швидко перемогла по всій Україні російські організації та гетьманські кадри. Але, після перемоги, ображене національне почуття мусило помститись за себе і відіграло ролю руйнуючу. Майже вся військова будівля гетьмана була зруйнована й завалена. Багато фахових військових, українців з походження, що почали розуміти істоту українського національного руху і привертатись до свого народу, які могли-б бути далі корисними, було зовсім викинуто разом з росіянами. А далі такі негативні явища, як гостре недовіря до кваліфікованої старшини б. російської армії, державна інспектура та инше— всі вони з цього джерела. Все це було логичним вислідом антинаціональної політики Скоропадського взагалі, а військової з‘окрема. І все-ж таки, цей прикрий, з фахового погляду, вислід революції треба вітати, бо таке безкомпромісове знищення спроби повернути Україну під російське ярмо, було найяскравішим доказом сили і життевости українського національного руху. А далі момент національний, національний ентузіязм у дальшому процесі відограв велику творчу ролю. По-перше — він допоміг викришталюватися з революційно-повстанчого хаосу українській армії, він був джерелом її надзвичайної витривалости в тяжких обставинах боротьби, він був підставою міцних державницьких настроїв нашої армії, що,

не дивлячись ні на що, до кінця лишилася слухняним знаряддям у руках свого уряду.

Отже, після перемоги Директорії починається як би знову творення української національної армії. Повстала сила частин, загонів самого ріжноманітного складу, з яких деякі майже не визнавали жадного керування. Характерною рисою того часу була, так звана, отаманія. Підчас самого повстання отамани відограли позитивну ролю, як перші організатори збройної сили повставшого народу. Це переважно були люде великої енергії, організаційного хисту, вміння командувати, тримати людей в руках. Вони наскрізь були просякнуті ідеєю національною, в чому полягалоголовне джерело їх впливу на маси. Але далі, після перемоги, коли почалася організація державного ладу, вони стали елементами анархії. Якраз у часі їх, так би мовити, панування мали місце ті тяжкі ексцеси, за які тепер доводиться відповідати перед Парижським трибуналом. Але дуже швидко, порівнюючи, витворилось головне ядро української армії, яке втягло до себе де-які повстанчі елементи, а де-які зовсім знищило. Вже з кінцем квітня, на початку травня р. 1919 ми мали правильно зорганізовану українську армію, що складалась з кількох оперативних груп, однаково організованих і карних. У половині р. 1919 були знищені рештки отаманії (от. Божко) і наша армія набірала все більш і більш властивостей регулярної.

Це був цілком природній процес, що завжди має місце при творенню армії в таких обставинах. Можна знайти дуже багато подібних прикладів в історії і останній з них це-турецька армія. Там почалось з партизанської війни в Анатолії, яку провадили повстанчі загони під проводом патріотів— старшини або місцевих ватажків. Поволі, біля Кемаль-паші з цих загонів витворилося зпочатку ядро з державно—успособлених елементів, зліквідувало елементи бандитсько-успособлені і перетворилося в регулярну армію, яка з таким успіхом оборонила незалежність і цілість Турції.

Мусимо мати на увазі, що й в майбутньому не виключена така можливість і в нас. В певних обставинах можлива революція на Україні, де ми побачимо те саме, що бачили в кінці 1918 р., або в Турції. Ми мусимо бути готовими не

тільки допомогти цій революції матеріяльно - ріжним воєнним знаряддям, але кожний з нас особисто мусить бути готовий стати в тому революційному хаосі складовим елементом ядра національної регулярної армії, що опанувала б анархією. Од того, як швидко анархія буде опанована, залежатиме осягнення незалежности України і поставлення належного опіру дальшим спробам наїзду Москви.

Неправдою є твердження де - кого, що наша роля в дальнішій долі Батьківщини скінчена, бо, мовляв, ні одна еміграція не грала жадної ролі. Це може справедливо що до еміграції, яка боролася з певним режимом, що повстав на її батьківщині і більшістю народу визнаним. Хіба емігрант Иосип Пілсудський нічого не значив у визволенні свого краю; хіба польська еміграція в Парижі не спричинилася до визволення свого краю своєю політичною акцією й організацією Галеровського корпусу? Це-ж майже після сторічного поневолення. Хіба-ж ми боролись і боремось проти певного режиму? Ми боролись і боремось проти наїздника, проти окупанта. Та хіба-ж наочні факти щоденного життя не доводять, що ми живемо одним спільним ідеалом з нашим народом, що одним фактом свого перебування на еміграції і плеканням тут нашого державного ідеалу ми допомагаємо нашому народові в його боротьбі з окупантом? Та хіба-ж ми не бачимо, в якому напрямі і з яким темпом розвиваються події? Все це вказує на наш обов'язок бути готовими взяти діяльну участь у недалекій рішучій боротьбі нашого народу з окупантом. Тому, не дивлячись на наші емігрантські обставини, ми ні на одну хвилину не повинні забувати, що ми, військові, повинні прикласти всіх зусиль, щоб до прийдешніх своїх обов'язків готовитись фахово й морально.

Своє національне почуття, свою любов до Батьківщини ми повинні перевести в стан чинний — незломної волі до боротьби, волі, загостреної вогнем непримиренної ненависти до росіянина, до Москви. Вона, зрадництвом загарбавши наш край, на протязі 300 літнього панування, нашу культурну й багату країну довела до сучасного тяжкого стану. Ми мусимо цілою істотою ненавидити росіян, які розуміють, що події

провадять до незалежности нашої і все ж таки всі без винятку намагаються затримати стан свого панування над Україною. Своїми ріжними пропозиціями і переговорами вони хотять приспати нашу волю до боротьби і цим підготовити свою перемогу. Невільно нам, невільно нашим політичним діячам вступати в пертрактації з нашим одвічним ворогом і тим ослаблювати свою волю до боротьби. Переможемо й осягнемо нашої національної мети не переговорами і угодами, а загартовуючи свою волю до боротьби і плекаючи в собі святий вогонь непримиренної ненависти до росіянина, нашого відвічного ворога і гнобителя. Тільки плекаючи в собі ці почуття, ми творимо головний двигун і прокладаємо певний шлях до перемоги.

В своєму почуттю ненависти ми повинні бути безкомпромісовими, навіть у своєму приватному життю й стосунках.

Вояцтво, твердо вірьте, що, коли минуле 10-річчя було часом тяжкої боротьби, нарешті поразки і поневіряння на чужині — то наступаюче 10-річчя буде часом відновлення боротьби, остаточної нашої перемоги і за тим—широкої творчої державної праці, в першу чергу по організації нашої армії для захисту вільної Батьківщини.

Будьмо-ж гідні цих великих завдань, будьмо-ж гідні на ділі здійснити святі слова нашого національного гімну, будьмо гідні високого щастя, що судила нам доля—це своєю збройною рукою увільнити Батьківщину.

Б. МОНКЕВИЧ,
Сотник.

Піонери Українського Війська.*)

(Пам'яти невідомого козака).

„Вільність здобувається боротьбою; боротьба за вільність є найпочеснішою формою любови; любов міряється величчю жертви.

Легше бути великим вождем на чолі народу, ніж відданим, безіменним громадянином у шерегах".

А. Зельверович.

Великий еміграит Данте, коли йому пропонували вернутись на батьківщину, тільки з умовою відмовитись від своїх політичних переконань, сказав: „Не та дорога єсть шляхом повороту на батьківщину. Коли немає иншої, то я ніколи до Флоренсії не вернуся. Всюди мені світять і сонце і зорі. Ліпше під голим небом думати про вищі правди, ніж без чести бути повернутим батьківщині".

І ми сьогодня можемо сказати слідом за Данте: „Коли немає иншої дороги, то ми ніколи па Вкраїну не вернемося."

„Немає страждань по-над ті, як у нещасті згадати про щасливії дні", каже той самий Данте. Але ті люди, котрих немає серед нас, і ті події, які давно, як сон минули, варті того, щоб їх наново воскресити в пам'яти і пригадати, чому ми тут і чому — не там.

Кожна нація в більшій чи меншій мірі любить свою армію. Ми бачимо, як французи боготворять свою армію; ми бачимо, як Німеччина, не дивлячись на програну війну

Промова, виголошена на урочистій Академії в Варшаві 28 травня 1927 р. з нагоди 10-ої річниці започаткування армії У. Н. Р.

і повний крах своїх, десятками років плеканих мілітаристичних замірів. однак всі свої надії покладає зараз на свою зредуковану, але міцну духом армію.

Ми, українці, через виняткові обставини, не маємо ще того культу армії. Але наша армія має події, які сміло можуть бути занесені в світову історію.

Безприкладний „Зімовий похід“ нашої армії в кінці 1919 і на початку 1920 р. може бути порівняний хіба з знаменитим походом Вашінгтона в Північно-Американських війнах.

„Льодовий похід“ добровольчої армії, яким так пишаються росіяне, далеко уступає нашому „Зімовому походові“, як довжиною рейдів, так і кількістю вчастників. „Зімовий похід“ ще мало освітлений у нашій військовій літературі і чекає на свого історика.

Титанічні змагання 3-ої Залізної дивізії і форсовані марші Запоріжського корпусу — це все золоті сторінки нашої військової історії, це події, на яких будуть виховуватися наступні покоління.

Три роки безуставичних змагань створили нашу нову військову історію, а, разом з тим, створили міцні підстави нашої армії, яка заслуговує на той культ, що ним оточують свої армії инші народи.

Скажуть — ми зараз не маємо армії; зосталися тільки спомини.

Але гірко помиляеться той, хто так думае! Настане час, коли на голос народнього вождя почне збіратися розпорошена Армія України.

З Балканських гір і долин, з берегів Мариці, з Чехії та Морави, з Провансалю й Шампанських полів, з Німеччини, з Алжиру, з Канадійських степів і Зеленого Клину почнуть злітатися давні оборонці батьківщини. Для них усі блискавичні експреси, гіганти пароплави й рекордові самоходи будуть видаватися звиклими черепахами,—так довгим і нудним видаватиметься цей поворотний шлях.

Армія є. Вона чуйно прислуховуется до кожного голосу й гордість розпирає груди кожного вояка, коли він сьогодня воскрешає минулі події і жертви, принесені на вівтар батьківщини.

Сьогодня, коли ми святкуемо десятиліття відродження Армії, мимоволі встають перед очима сірі, непомітні постаті невідомих вояків, стражданням, крови та смерти котрих завдячуемо наші імпозантні здобутки.

У всіх країнах, на найкращих площах їх столиць, потопають у квітах та вінках могили незнаних вояків. З подивом спираються біла цих могил кам'яні громади столиць і не має серця, що не стиснулося би, скоріще не забилося би перед могилою тих, що мовчки, з покорою, віддали свое життя в обороні рідного краю.

Тільки наша Софієвська площа стоїть пусткою і даремно Богдан спинаеться конем на сірому граниті, даремно вдивляеться в далечінь, чи не побачить круторогих, що везуть, у китайку повиту, труну невідомого козака.

Густо розсіяні могили українських вояків. Від Купянська до Дебальцева, від Білгорода до Урозова, від Харькова до Полтави і від Дніпра до Збруча. В столиці Київі, у Катеринославі, на Перекопі і в Кримських горах під Севастополем, і на Бесарабщині...

Тисячі, десятки тисяч могил без хреста й знаку чекають на вшанування їх пам'яти.

Але цього ми зробити не можемо, як другі, вільні народи. Тому мусимо сьогодня схилитися перед величчю подвигу цього мовчазного страдника й мученика за їдею Вкраїни,

Безприкладна історія українського козака. Голодний, босий, обдертий, маючий зі всіх боків фронт і ніде тилу, він мусів сам здобувати від ворога набої, зброю і навіть коней, мов той мавр з часів картагенських війн, що в бою переодягався в зброю й доспіхи забитого ворога й тільки тому поконував решту.

Тим більша память йому, тим глибше відчувають наші серця той тяжкий хрест, який судилося йому понести до могили.

Український козак сміло й одверто боровся з ворогом, не чекаючи жадної подяки, жадних нагород; для нього національна ідея була понад життя. Віки неволі не знищили шляхетних почувань, не заглушили національних устремлинь.

Лише тому революція створила велике чудо: З'явилися герої, святі, що вміли любити батьківщину й навчалися ненавидити її ворогів. Їх діла—це зразки величі людського духа, а щоб їх списати, „треба, як каже Гайне, вирвати найвиций кедр з Ливанських гір, вмочити його в джерело Етни і писати вогненними літерами на північному небі".

Хай буде їм земля пером!

Пам'ять про них так довго сятиме, як довго існуватиме Україна.

* * *

Сьогодня вчасно пригадати одну сторінку з великої книги нашої недавньої минувшини.

В коротких словах я хочу розповісти про яскравий епізод нашої визвольної боротьби, а власне, про Богданівський полк.

1-й Гетьмана Богдана Хмельницького козацький полк є першим українським полком, покликаним до життя. Утворено і зформовано цей полк стихійно в пам'ятний 1917 рік, коли потреба власного національного війська стихійно прокинулася після довгих років і вилилася в жадобу, яку годі було стримати чи перебороти. Говорячи про повстання цього першого українського полку, не можемо оминути постать п. Міхновського, провідника українських самостійників, на той час військового суддю Київського суду.

Треба сказати, що дореволюційне українське національне життя не плекало думок про утворення власного війська. Про існування У. С. С. де-хто з громадян безумовно знав; з початком революції де-хто носиться з думками про утворення українських легіонів на взірець чеських, польских чи латишських. Але думки ніким не перетворено в чин.

Заслуга п. Міхновського полягає в тому, що він один з перших зрозумів, що з ворожими силами треба боротися не лише абстрактними ідеями, не лише ентузіязмом та запалом, а протиставленням цим силам організованної, збройної, фізичної сили, що високі ідеї та устремління в потрібний мент могла би боронити міцним кулаком. „Лише маючи таку силу, думав п. Міхновський, можна не боятися за майбутнє".

Будучи людиною чину, він уже в березні місяці 1917 року засновує в м. Київі військовий клуб імені Гетьмана Полуботка і разом з членами цього клубу розпочинає акцію по утворенню національного війська, домагаючись якраз зформування 1-го імени Гетьмана Богдана Хмельницького пішого полку.

Але змагання клубу натикаються на рішучий опір з боку „Київського Совета Робітничих та Солдацьких Делегатів."

„Совет" впливае на штаб Київської військової округи і на вищі командні власти і робить все, аби лише перешкодити починання клубу, перешкодити народженню українських частин.

Тоді п. Міхновський та його товариші по праці вибірають инший шлях, минаючи офіційні установи та офіційних осіб.

У квітні місяці 1917 року Т-во ім. Гетьмана Полуботка влаштовує свято „білої квітки". Біля Святошина, на військовому майдані, зібралося понад 10.000 українського воцтва з Київського гарнізону.

Піднесений настрій українського воцтва організатори свята вміло використовують для зламання опіру „совета" і ведуть вояків стрункими шерегами до царського палацу, де цей „совет" відбував засідання.

„Совет", заскочений несподівано, переляканий кількістю „демонстрантів", намірів яких він не знає, кличе собі на допомогу військову владу в особі командуючого Київською військовою округою ген. Ходоровича.

Тим часом до палацу входить делегація демонстрантів на чолі з п. Міхновським. Члени „совету" накидаються на делегатів, обвинувачують їх у зраді революції, дезорганізації, сепаратизмові й под.

Але Міхновський влучно відкидає закиди і стараеться перетягти на свій бік командуючого округою ген. Ходоровича. Це йому вдаеться після того, як генерал на його пропозицію здоровить демонстрантів українською мовою й, у відповідь йому, дружно й повійськовому відкликнулася вся козацька маса, що була біля палацу. „Совет" обурився

проти ген. Ходоровича, що, мовляв, братається з українцями-бунтівниками. Члени „совету" накидаються на генерала з погрозами, але цей останній вже був на боці козацької маси і було ясно, що попереднього впливу в штабі округи „совети" мати не будуть.

Дальше перед ініціаторами повстало питання: де взяти козаків, необхідних для формування полку. Чекати добровольців не було жадної рації, бо тоді реалізація думки про формування полку відсунулась-би на довший час. Тому звертаються до революційного способу й намовляють солдатів Київського етапного пункту, які поверталися на фронт, від'їздити на фронт лише під умовою, що буде зформовано окремий український полк. Думка ця дала добрі висліди. Через дві неділі полк мав 16 сотень, у яких, беручи загально, нараховувалося 4000 людей.

Командіром полку призначено викликанного з Симбірську підполковника Капкана, кадрового старшину; що до старшинського складу — його заповнила ідєйна українська молодь, що майже самовільно покидала свої попередні, часто—густо, ліпші посади, аби лише служити під національним прапором.

Фроловський жіночий манастир вишив полковий прапор. Шовкове полотнище було з одного боку малинового кольору, а з другого — темнозеленого, з вишитим шовком портретом Великого Богдана і написом—„1-ший Гетьмана Богдана Хмельницького козачий полк."

В цей час наступив новий командуючий округою полковник Оберучев, ставленик Керенського. Цей старий російський революціонер, здається, був створений для україножерської роботи. Він підняв цілу кампанію проти українських військових формувань і впроваджував антогонізм між російськими частинами в стосунку до українських. Але Сціла і Харібда були оминені, бо Богданівський полк фактично вже існував і своєю організованістю, дисциплиною і зовнішнім виглядом підтвержував раціональність національних формувань. Тепер Богданівський полк став опорою українського руху. І тому всі тогочасні українські чинники старалися затримати цю мілітарну силу в Київі, щоби таким чином надати більшої

певности національним здобуткам і зарепрезентувати Київ, яко столицю України.

Але організовані таким чином і при таких умовах українські військові частини не можна було вважати за регулярне військо. Щоби з них таке учинити, треба було витворити авторитетний організований центр. Тому Т-во Полуботка не зостановилося на формуванню Богданівського полку, який лічило тільки прилюдією до своїх грандіозних замірів. Т-во Полуботка на чолі з Міхновським скликає на 5 травня 1917 року „І-ий Всеукраїнський військовий з'їзд". Не дивлячись на заборону з'їзду військовим міністром Керенським, з'їзд все таки видбувся і пройшов імпозантно. Делегати репрезентували 1.000.000 українського фронтового вояцтва. Престіж Центральної Ради в очах Петроградського Уряду був піднятий дуже високо і москалі вперше зрозуміли стихійність українського руху.

На четвертий день з'їзду (9 травня) було вибрано Генеральний Військовий Комітет, який став з цього часу організаційним центром українського військового руху і Х-ту річницю якого ми сьогодня святкуємо. Головою К-ту був обраний С. В. Петлюра.

2 червня відбувся 2-ий Всеукраїнський військовий з'їзд, котрий дав ще більш імпозантне представництво. Делегати репрезентували тоді 1.736.000 озброеного вояцтва. В цей час, під впливом делегатів військового з'їзду, Центральна Рада оголосила І-ий Універсал.

За прикладом Богданівців почав самочинно формуватися полк ім. Гетм. Полуботка. Штаб округи і „совет" усіма засобами старалися перешкодити цьому формуванню і хотіли вислати людей з Київа на фронт, але нічого вдіяти не могли.

І от, 5 липня, несподівано для всіх було організовано повстання в м. Києві. Полк ім. Гетм. Павла Полуботка, який був розташований на етапному пункті, у досвіта активно виступив на головних вулицях Київа.

Тисячі людей виснажених, обідраних і навіть босих зі зброєю йшли урочисто, наче почуваючи свою вищість.

„Ідемо бити москалів... ідемо допомагати Центральній Раді творити нове життя", говорили козаки на запитання.

Величезна колона, якій не було кінця, посувалася по вулиці. Мов хвилі хиталися багнети над головами сірої маси. Понад багнетами маяли блакитно-жовті прапори. Швидко всі державні установи і Печерська фортеця були зайняті повставшим військом. Росіяне без опіру здавали свої позиції і тікали. Полуботківці, підтримуючи зразковий лад у місті, заховувалися пасивно, бо сами не чекали так легкого успіху. З Петрограду тим часом одержано категоричний наказ зліквідувати повстання силою. Цей накав одержали Командуючий Київською Округою і Генеральний Військовий Комітет. Одночасно Генеральний Комітет послав наказ Полуботківцям, щоби вони залишили місто й тихо відійшли в казарми. Перед заходом сонця залишили Полуботківці місто, виконуючи наказ Генерального Комітету. Так само як рано йшли вони грізно, велично, спокійно шерегами. Самий виступ Полуботківців викликав значний відгук на периферії. На допомогу до столиці рушило „Вільне Козацтво", готовилися вирушити українські вояки з фронту, але швидка ликвідація цього виступу припинила рух на допомогу.

На вимогу Петроградського Уряду Генеральний Комітет видав наказ аби Полуботківський полк вирушив на фронт. Полуботківці виконали і цей наказ.

Тим часом полковник Оберучів не спав. Перебування Богданівського полку в Київі було сіллю в оці і не давало йому спокою. Покладаючись на умову, що полк формувався виключно з метою вирушення на фронт, він всіма силами старався вислати його з Київа. В цьому допомагала йому ціла російська преса, обвинувачуючи українців в „мазепинстві", в зламанню єдиного революційного фронту, натякаючи на німецьку інтригу, австрійські гроші і т. п. В результаті Богданівський полк з наказу Генерального Комітету 26 липня 1917 року мусів виїхати на фронт.

І в цей час сталася божевільна провокація, організована рукою Оберучіва. З сумом покидав полк столицю. „Нащо ви нас висилаете?", говорили козаки до Центральної Ради. Хто вас тут буде обороняти?". Але наказ, виданий Генеральним Комітетом, сповнювався.

Ешелони, що проїжджали через Київ пасажирський, прощаючись з Києвом, дали кілька сальв. З цього скористав Оберучів і вислав полк „кирасирів“ на першу станцію за Києвом—Пост Волинський, щоби затримати і обезброїти ешелони Богданівців. Тихо, спокійно посувалися ешелони. Була тиха, ясна, липнева ніч. Козаки пороздягалися і спокійно спали в вагонах. Роз‘агітовані і під‘юджені кирасири, зробивши засідку біля полотна залізниці, чекали на ешелони. Коли-ж ешелони показалися, вони одразу відкрили кулеметний і рушничний вогонь по безбройних козаках. Зчинилося велике замішання. Козаки позривалися в одній білизні і почали вискакувати з вагонів, але тут їх ловили кирасири і били прикладами. Решта козаків першого ешелону була обезброєна. Наслідком цієї різні була маса ранених і шістнадцять чоловіків забитих, цих перших жертв нашого відродження. На рано піднявся цілий гураган у російській пресі. Цілі шпальти були заповнені відомостями про бунт Богданівців, про зраду і підготовлення державного перевороту. Черносотенна преса скаженіла на чолі з своїм Шульгиним. На голову українців виливалися помиї, де-котрі так просто плескали в долоні, що, мовляв, нарешті дістанеться ненависним „мазепинцям—сепаратистам“.

Але в росіян уже були руки закороткі, щоби приборкати українців. За плечима Центральної Ради стояла така сила з‘єднаних одною ідеєю людей, що московські черносотенці і демократи могли тільки шкірити зуби, але трималися здалека. В обороні Богданівців обізвалась уся вкраїнська преса і всі вкраїнські організації. Була складена мішана українсько-московська слідча комісія, яка роздивилась цю справу, уневинила Богданівців у закиді організованого виступу, і полкові повернуто зброю.

Але зло було зроблене. 16 жертв залишилося незмиваємою плямою на сумлінні Оберучева і цілої російської демократії. Ще більше завзялися серця українців проти москалів, ще більше відкрилися очі на дійсність і небезпеку з боку північного сусіда.

В кінці місяця липня Київ улаштував похорони забитих козаків Богданівського полку, котри счинилися до грандіозної

демонстрації усього свідомого громадянства, яке своєю численною присутністю на цих похоронах показало, як глибоко поширилася українська ідея і як дорогі для нього були ці перші жертви на світанку нашої державности.

Після цього Богданівський полк виїхав на фронт і з цього часу починається його бойова діяльність, що триває до останніх часів активної боротьби за визволення і так багата світлими сторінками і героїчними чинами.

Віримо, що недалекий уже час, коли малиновий прапор Богданівців маятиме знову на безкраїх ланах України.

В. АНДРІЄВСЬКИЙ.

„Значіння полтавського бою для Української державности“

Промова на урочистій академії 10 липня 1927 р. в Українській Станиці при м. Калішу.

„Всі покою щиро прагнуть,
А не в єден гуж тягнуть,
Той на право, той на ліво,
А все братя, тото диво.
Не маш любви, не маш згоди
Од Жовтої взявши Води,—
През незгоду всі пропали
Сами себе звоювали...“

Високоповажані Пані і Високоповажані Панове!

Отсі слова з пісні, що зложив блаженної памяти гетьман Іван Степанович Мазепа повинен був би поставити як епіграф кожний, хто хотів би написати політичну історію України не тільки від Жовтих Вод до Полтави, але і від смерти українського Князя Ярослава Мудрого аж до наших днів.

Справді, чим пояснити те, що сорокміліоновий дуже працьовитий, здібний і відважний нарід український, який живе на текучій медом і молоком пребагатій на природні дари землі при теплому морю, сьогодні не то що не має своєї держави, а пошматований на части, бідний, голодний і нещасний тягне тяжке ярмо чужинецького панування? Чим маємо пояснити усі наші біди й нужди — занепад матеріяльний, культурний і моральний, як не вічними внутрішніми чварами, коромолою і ненавистю взаїмною, отою проклятою внутрішньою „незгодою“ нашою, през котру всі ми

пропали, пропадаємо і колись певно остаточно пропадемо, коли не прийдемо самі, або хто не приведе нас до так бажаної і потрібної нам згоди?

А вже що до подій полтавських, сумну й поважну річницю, котрих сьогодня ми обходимо, то се твердження гетьмана Мазепи найбільше справдилося як раз тоді і виявило політичну мудрість та прозорливість блажен. памяти гетьмана: головне „през незгоду“ й полтавский бій став тим переломовим пунктом у нашій історії, з котрого почалися пізніші й сучасні біди народу українського.

Та не всі мають що до того висловлений погляд. Декотрі історики не тільки російської школи, але й школи малоросійської як то напр. Костомаров та Лазаревський — ба навіть українці тої міри як П. Куліш уважають, що Полтавський бій приніс нам позитивні наслідки, тому що ніби він спричинився до визволення черни української з під тяжкої економічної залежности її від української старшини й спричастив нас до „великої“ російської культури. Мазепа ж на такий русско-малорусскій погляд був либонь політичним авантурником та зрадником не тільки перед царем московським, але й перед власним народом, бо за князівську собі корону ті інтереси народні він свідомо ніби знехтував і продав.

Стоїмо отже перед питанням иншого порядку, а власне: Чи „малоросійський“ народ є лише етнографічною масою, котра усе дбала, тепер дбає і надалі може й повинна дбати лише про свою матеріяльну вигоду -- інтереси клясові, а чи Україна була, може і хоче бути самостійною державою, в котрій українському народові, або нації українській приналежать суверенні права?

Стоючи на сій другій точці погляду, я й хочу перед Вами освітлити значіння полтавських подій, наскільки мені то дозволять мої скромні сили.

З тої ж точки погляду і в першу чергу я дозволю собі розвязати питання, чи справді Мазепа був „зрадником“ і чи тую „зраду“ свою міг він обминути, та що з того як би він її обминув вийшло?.

На мою думку до вчинку гетьмана вже давно перли

його обставини, а боротьба Карла XII з Петром I була лише остаточною конечностю, що на той вчинок Мазепу примусила. Найсамперед обминути своєї й народу свого участи у війні, котра велася тоді між Швецією й Московщиною він ніяк не міг. Ся велика боротьба, що велася за володіння Балтійським і Чорним морями і котра зветься Великою Північною війною була обхопила тоді пів Европи, тяглася більше як двадцать літ і могла довершитися лише остаточною перемогою одної з воюючих сторін. Вона нагадує останню світову війну по її силі, розмахові і наслідках, вона захопила держави, звязані з Україною найблизчими й найтіснішими звязками, отже годі тай фактично неможливим було ухилитися від неї і не самому тільки Мазепи разом із його народом.

Але, змушена обставинами на чий же бік мала стати тоді Україна? Чи на бік могутньої, на цілий світ славної останніми перемогами її геніального войовника короля — Швеції, що мала за собою давні традиції европейської високої культури, а чи на бік Петра I, хоть смілого й відважного, але всеж малокультурного голови півдикого народа, який губився у близьких до Азії багнистих та лісистих просторах і творив велику обшаром та знану зі своєї дикости державу Московську? Під тим зглядом, як і під натиском инших обставин зовнишнього порядку (союз із польським королем Станіславом Лещинським, котрий король усе пропонував гетьманові, традиційна ворожа політика Туреччини до Москви й инш). Мазепі не лишалося ліпшого вибору, як стати при боці Европи проти Азії, тим більше, що й обставини внутрішнього життя на Україні не давали иншого виходу.

Сам цар Петро не дурно звав „ізмєннікамі“ усіх до одного гетьманів українських, починаючи від Богдана Хмельницького: мав рацію, бо дійсно кожний із гетманів у тій чи иншій мірі робив або намірявся зробити те, що вчинив Мазепа і то не з якої инчої причини, як тільки через політику, котрої весь час і незмінно держався московський уряд, починаючи від Переяславської угоди і котрої не хотів і не думав він зміняти ніколи, як не думають того робити

й теперішні російські спадкоємці царів Олексія Михайловича та Петра Олексійовича.

Зрадлива політика московського уряду виявилася вже при підписанню Переяславського договору в січні 1654 р. Договір сей, без огляду на персональну унію Москви й України, забезпечував останній цілком суверенні права (єднalися ж „як вільний з вільним і рівний з рівним“). Україна мала право навіть самостійних зносин із чужоземними державами. (Деж теперішній совєтській ніби „самостійній“ Україні до таких прав?!...). Лише у війні гетьман мав допомагати військом своєму союзникові — цареві і навпаки. Внутрішню ж самоуправу на Вкраїні забезпечувалося пунктом, по котрому на землі козацькій не сміли перебувати ні московські урядники ані московське військо. Гетьман присягнув на ті умови, та не присягнув цар. І зрозуміло чому: бо ніколи не думав тих умов додержувати! Се ясним стає, коли взяти на увагу, що значила в ті часи присяга на хресті й евангелії взагалі, особливож для фанатично релігійного народу московського. Усякі писемні договори могли тоді, як і тепер, мати вартість „шматка паперу“, та не те присяга: з нею було звязано не тільки особисту честь присягнувшого, але і його щастя та добро на сім і на тім світі. Цар не хотів присягати ложно, і се зрозуміли й дальновиднішi українці: ні київське духовенство, а ні запорожці на чолі із кошовим Сірком не схотіли й самі присягати цареві, як і взагалі не хотіли тої політичної злуки.

Зараз же по підписаню договору цар показав як він його буде й хоче додержуватися: у Київі оселяється московський воєвода Бутурлін із пятюстами стрільців, і з того часу добровільно воєводи московські не покидають своєї „союзниці“, хіба їх вигоняє збройною силою той чи инчий „зрадник“ — гетьман.

До чого йшла московська політика зрозумів і сам великий Богдан: не минуло й трох літ по злуці, як він заключає умову зі Шведським такиж королем Карлом X — Густавом і Семигородським князем Ракочієм. А по тій умові вони разом мали воювати проти Москви і за самостійну Україну. Лише смерть не дала здійснити його плянів першому Мазепинцеві,

що звався Богданом Хмельницьким, а як би не смерть, то може б йому проти Собора Св. Софії у Київі сьогодня стояв памятник від єдиної й неділимої України або... його першого проклинали б по церквах малоросійскіє архиєреї!

Наступник Хмельницького — гетьман Виговський, людина великої освіти й політичного розуму, не бачить инчого виходу як поновити союз України з її давнім протектором — Польщею і робить се по Гадяцькій умові (не минуло ще й пяти літ по умові Переяславській!...), а ся умова Гадяцька забезпечує повну політичну незалежність „Великому Князівству Руському“. Правда, союз із Польщею серед „черні“, з огляду на недавні традиції, тоді не міг бути популярним, і вже Виговському приходиться воювати проти перших землячків-малоросів: Пушкаря, Золотаренка, Цецюри й инших. Зате освіченіша й культурніша старшина уся була на його боці, та видно, що й козацтва немало, коли він міг учинити москалям таку парню як при Конотопі.

За Виговським були на Вкраїні ріжні правителі, але майже кожний із них, хоть на початку свого гетьманування може москвофіл, під кінець ставав „ізмєнніком“-Мазепенцем, ставав, бо до того його змушувала Москва.

Так напр. Брюховецький, що сам себе звав „холопом Єво Царскаво Величества“, найбільший демагог (крім сучасних розуміється) із українських володарів робить усе можливе й неможливе, аби тільки приподобатися Москві. Він їздить до Москви раз-у-раз із ріжними „челобітними“. Він сам просить московських воєвод на Україну, він віддає Москві ріжні оренди й „откупа“ на Україні, нарешті жениться сам із московською княжною Долгорукою. Словом у його льояльности до Москви годі комусь його перевисшити—навіть теперишньому членові К.П (б.)У!.. За те своє „холопство“ дістає він навіть боярський чин. І щож? Сей самий московський підніжок в кінці примушений підняти повстання проти своєї протекторки — змушений є тою самою черню, котрої любови він колись запобігав усякими засобами, а тепер за всяку ціну мусить уникнути її справедливої ненависти через господарство на Вкраїні його московських приятелів!

Блаженої памяти гетьман Петро Дорошенко, щоби

спекатися московської опіки рішився на крайній крок: політичний союз і підданство під протекторат Туреччини. По вдалих війнах із сусідами і тими малоросійськими землячками, що гнули шию під ярмо царя „московського-православного" він по Бучацькому мирові вже осягає незалежности України. Тоді Москва висуває проти нього свого кандидата — Демка Многогрішного, щоби братовбийчою війною ослабити й покорити собі під нозі свого православного брата Українця. Сей Демко у своїм вєрноподданіческом лизолюбстві здається, що дорівнює „холопові Єго Царского Велічества". Він відмовляється від права власної закордонної політики, він сам просить і наставляє скрізь по Україні царських воєвод, приймає як охорону собі московських стрільців і т. д. і т. д. Але ніяка служба й „вєрноподданство" не може задовольнити його московських панів, і в розпачі у нього вириваються такі слова про його ненажерливого володаря: „цар нас не шаблею брав — ми по власній волі до нього пристали, а як йому наша служба не до вподоби, то ми й инчого собі знайдемо господаря"! За такі думки і по доносові ще більш „вєрноподданих" землячків-малоросів йому доводиться кінчити своє справді многогрішне життя у Сибіру.

Його наступникові — Самойловичові, здається, вже нічого не можна було закинути: при ньому остаточно піддано українську церкву московському патріархові, він із московським військом воював проти „ізмєнніка" Дорошенка, щоб із московських рук дістати собі булаву, він морив козаків у кримському поході, щоби прислужитися царевні Софії та здобути воєнні лаври її улюбленцеві Голіцину. Та й що ж із того? Щоби виправдати себе за свої невдачі у кримському походові, Голіцин їх по простоті валить на голову свого підвладного і товариша по зброї — малоросійського гетьмана і за власні вини й нерозум засилає його тудиж таки на Сибір, куди від недавна не заростає доріжка, якою возять з України тих, що колись до Москви приставали як вільний до вільного, а тепер — „ізмєнніков", усякого роду холопів Є.Ц.В! Звичайна московська подяка за „вєрноподданіческую" службу!

Той же Голіцин, скинувши Самойловича не мав кого

ліпшого вибрати як Івана Мазепу і настановив його на гетьмана (на річці Коломаці коло Полтави) на ганебних для останнього умовах. Після коломацького договору, що містив у собі 22 пункти цілком обмежено статі Богдана Хмельницького; автономію (де вже говорити про самостійність!...) України зведено майже на нівець, а щоби найпевніше забезпечети собі владу над Україною, Москва тим договором заводить такби сказити обмосковлення крови української: наказує новому гетьманові, аби він дбав про мішані подружжа між обома народами (видно, що самі українці тоді мали до того ще велику відразу!...).

І новонаставлений гетьман вірно держиться своїх приречень: несе службу Москві як може і чим може, а найбільше — кровю свого народу. Він веде безконечні війни за Москву і для Москви, але своїм коштом. В другому кримському поході його начальник і пан Голіцин між инчим руйнує Самарський український монастир і люто мордує ченців за їх прихильність до запорожців. За Озівський похід і блискучі операції свого війська гетьман є ушанований від царя найбільшою нагородою: ордером Св. Андрія Первозванного, що його крім гетьмана має лише сам цар. При початку великої Північної війни гетьман є очевидно по боці свого повелителя й особистого приятеля — царя Петра. Українські козаки своїм коштом, як і звичайно, відбувають похід у Лівонію. Звідти вертають обдерті, голі й люті на москалів за те, що ті не тільки їх облупили як могли, але й поводилися з ними як із скотиною. Зате гетьман дістає ордер білого орла від Петрового союзника польського короля Августа. Щоби догодити цареві й прислужитися його союзникові, Мазепа рішається навіть на крайній вчинок: арештує і відпроваджує у Москву фастівського полковника Семена Палія, котрий стоїть на перешкоді московсько-польському союзові. Цар усе то приймає як належне. Українськими людьми розпоряджає як своїми власними: обіцяє королеві Августові 60.000 українського війська на допомогу. На Вкраїні економічна руїна, людський плач не вгаває від отих постійних війн та здирства московського. А дотогож гетьман, щоби не допустити людей на Запорожжа і з наказу царя заздалегідь поставив

кріпости по річках Орелі й Самарі, чим остаточно стягнув на себе ненависть запорожців і черни. Щоби не лишитися самому і витворити прихильну до себе верству, гетьман підносить вищу старшинську клясу: обдаровує її маєтностями й заводить щось в роді легкої панщини. В той же час дбає про культуру й освіту народню: Київську академію підносить на рівень західно-европейських університетів та перетворює Чернигівський ліцей у вищу школу. Щоби прихилити до себе духовенство, будує власним коштом церкви (аж шість!), обдаровує щедро монастирі, складає жертви на Гріб Господень. Підносячи культурно й економічно вищу старшинську верству, гетьман думає в ній придбати собі відданих співробітників і витворити міцну клясу, яка дасть основу для будування державиУкраїнської. І в дійсности він до деякої міри осягнув своєї мети, але лишень до деякої міри, бо ненаситну пельку деяких наших „землячків“ годі запхати — їм усе мало: в жадобі своїй вони загарбалиб цілий світ!

Тепер чути докори Мазепі за ту „клясову“ політику: власне її уважає дехто за причину його неуспіху. Але, коли взяти на увагу тодішні обставини й соціяльний устрій сусідніх держав, де панувала в той час не така мягка економічна залежність посспільства як на Україні, а цілковите рабство (Московщина, Польща, Туреччина), то в стремлінню Мазепи утворити у себе соціяльний лад, в кожнім разі далеко ліпший ніж у сусідів, аби дати міцні підвалини дальшому державному будівництву, годі вбачати щось анормальне або злочинне. Не міг же він бути соціальним новатором на зразок теперішніх комуністів, щоби вводити таку соціальну „справедливість“, яка не могла відповідати тодішньому економічному й громадському устроєві довкола. Такі новаторства могли мати хіба той результат, який вони мають тепер у „наймодернійшій” по соціяльному устроєві державі — у совєтській Росії. Гетьман був замудрий, щоби ради скороминучої любови „народу”, звести той нарід до остаточної економічної руїни і злиднів!

За усе те й справді „народньою“ любовю він не тішився. Чернь ненавиділа його як протектора й заступника ним же

утворенних „дуків“, на яких вона мусіла працювати і котрі все більше захоплювали собі землі:

„Гей дуки ви дуки!
За вами поля і луки:
Ніде нашому братові — козаку нетязі
Стати й коня попасти...“

Та не можна сказати, щоб і „дуки“ були задоволені гетьманом. Його москвофільська політика видимо вела до чим дальше то більших обмежень політичних прав України, а тодішні „дуки“ були настільки мудрі (не так як тепер), що розуміли те, що зі знищенням політичних прав їх краю втратять і вони самі свої привилеї економічні. Се так би мовити „клясова” сторона справи. Але ж певно, що й поза тою стороною „дуки” мали й серце і патріотизм, котрого тепер відмовляти усяким „дукам“ („буржуям“ теж) стало ознакою „демократичности“ і доброго тону серед деяких наших патріотів.

Так отже оті звичайні людські почуття не давали тодішнім українським „поміщикам“ спокійно дивитися на те, як їхню батьківщину і туж таки „чернь“ у першу голову, плюндровано й нищено москалями. А творилися тоді на Вкраїні страшні діла: було щось подібне до теперішнього „рабоче-крестьянского“ раю.

— „Люде, що приїздять із Ґетьманщини жаліються, що москалі там людей бють, крадуть, грабують, хапають дітей і завозять у неволю в Московщину“...—

Так пише до Мазепи кошовий Гусак та просить гетьманової оборони від москалів бідним людям українським. Характеристично, що й тоді вже Москва не гербувала ніякими засобами, щоби витворити з роду козацького яничарів: для того вона навіть крала дітей!.. Тепер їм дають стипендії в пролетарських школах і заманюють до „комсомолів“. З часами перемінюються засоби, але не суть річей!...

Та годі було вплинути на гетьмана: його москвофільська політика була тверда й непохитна. І за неї ненавиділо його поспільство у першу чергу, бо власне та політика була причиною матеріяльної руїни народу. Ось як представляє думку того народу про себе сам гетьман у своїм листі до царя:

— „На Україні зіло отпадало серце од великого государя — і там говорили, що не буде у нас добра, поки сей гетьман живий буде, бо сей гетьман одно з царем розуміє: цар на Москві своїх людей губить і в ссилку засилає, а гетьман до умаленія Україну приводить... для того он часто на Москву бігає, щоб там науку брать, яким то способом сей народ згубити“...

Ті часті поїздки гетьмана до Москви робили його взагалі дуже непопулярним серед усіх верств населення. От напр. один із оборонців черни, (до речі зі стану старшинського) — на призвище Петрик — так характеризує перед запорожцями Мазепу:

— „Його душа в Москві, а тут тільки тінь“... —

Тож і старшина не могла лишатися рівнодушною ні до такого порядку річей на Україні, а ні до того, хто був безпосередньою причиною і головним винуватцем такого лиха. Чим далі то все голосніше лунали протести незадоволеної старшини. Вже незадовго перед полтавськими подіями, нпр. старшина збірається у миргородського полковника Данила Апостола, там перечитується Богданові пакти і до Мазепи йдуть такі скарги:

— „Як за блаженої памяти Богдана будемо вічно Бога молити..., так і кости твої проклянемо за те, що запряг ти нас у ярмо московське“...

А щож сама Москва? Вона вела свою незмінну політику: „розділяй і наказуй!“... Чернь українську вона підюжувала проти старшини (говорячи модерними словами: „боронила український пролетаріят проти української буржуазії“), а старшині сам й через гетьмана роздавала землю (українську, розуміється,) та віддавала в роботу „поспільство“ („годувала буржуазію коштом бідніших і безземельних селян“)... А в кінці цілком досягла отої проклятої „незгоди“ нашої, през котру мусіли разом і чернь і старшина українська попастися у московську лапку!

— „Полно вам блядіни даті хохли то сваї вверх паднімать, уже ви у нас в мешке!“ — з повним правом говорив один із московських урядовців на Україні (Левашов у 1702 р.)

І сам гетьман нарешті се побачив і зрозумів, тим біль-

ше, що Москва навіть і не вважала за потрібне критися надалі із своїми замірами.

Цар уже двічі наказував гетьманові підлягти під командування Меньшикову. Цей же Меньшіков радив йому „расправіться с „врагамі“, розуміючи під ними незадоволену на московську політику старшину. Нарешті й те не було тайною для Мазепи, що цар мав випросити для нього тітул князя римського, а за те відібрати від нього булаву й передати томуж Меньшикову.

От серед якого внутрішнього положення на Україні застала велика Північна війна гетьмана Івана Степановича Мазепу. Щож чекало його коли б він лишився при боці Петра? Очевидно, що доля Брюховецького: він був би лишився сам — і без народу, і без старшини, усіма зненавиджений, але з переспективами князівської корони для себе... від Московського царя!

Чи можна ж тепер говорити і то з таким авторітетом і певностю, що Мазепа „зрадив“ царя і то для особистих вигод?..

Для чого він „зрадив“ видно хоть би із його присяги, котру він ізложив перед своїм довіренним і другом—Пилипом Орликом на хресті з часточкою животворного дерева:

— „Я кличу Всемогучого Бога за свідка і заприсягаюсь, що не ради своєї користи, не ради високої пошани, не за-для багацтва або инших примх, а за ради усіх вас, що під моїм урядом і регіментом есьте і для жінок і дітей ваших, для загального добра матері нашої — бідної України, для користи усього війська запорожського і народу українського, для збільшення і розвитку військових прав і вольностей, хочу я за помічю Бога так зробити, щоби ви з жінками і дітьми вашими і край рідний з військом запорожським не загинув а ні під Москвою, а ні під Шведами“...

Отся присяга восьмидесятилітнього старця, що одною ногою вже в могилі стояв, свідчить про його дійсні заміри ліпше ніж які будь теперішні міркування яких будь істориків.

Про тіж заміри його свідчить і умова, котру він разом із запорожцями запропонував у Будищах королеві шведському і яку король приняв. Після сеї умови Україна мала

творити цілком незалежну державу під протекторатом Швеції. А що Швеція ліпше й певніше додержалаби своєї умови з козаками ніж Москва, про се свідчить хоть би й той факт, що Карло XII у найгіршій своїй скруті не покинув Мазепи і не згодився на його видачу Петрові за найбільші обіцяні вигоди. Зрештою зі Штокгольмом легче було б говорити ніж із Москвою, тай лежить він далеко за холодним морем і... Сибіру не має коло себе!

Чомуж не вдалося Мазепі здійснити його плян, хоть задуманий він був, як то показується, геніально?

Дехто ставить у вину гетьманові, що він запізно став переводити в діло свої заміри. Але се неправда, бо ще перед чотирма роками (в 1705 р.) він навязує зносини з Польщею і Швецією через княгиню Дольську. А в році 1707 він уже пропонує королеві польському Станиславові, щоби той із Шведами зараз же рушив на Вкраїну, обіцяє вирізати 7.000 московської залоги та збудувати на тих трупах для Шведів міст через Дніпро. Не його вина, що його раду виконано аж на рік пізніше, коли московське військо залило вже Україну. Крім того, коли Карло й рішився йти на Москву, то Мазепа направляв його власне на Москву і був дуже сердитий за те, що Карло повернув на Україну. (Шведський полковник Піппер поясняє се конечністю, бо Москалі, відступаючи на Москву, після свого одвічного звичаю, все плюндрували й нищили по дорозі, так що годі було знайти фуражу й харчів шведам). Та, коли король повернув на Вкраїну, то й не завівся. Гетьман наготовив (йому чи собі) харчів, фуражу і військового припасу у Стародубі, Чернигові, а в Батурині, то крім того щей артілерію (42 гармати).

Знов не Мазепина вина, що Карло запізнився, і москалі заняли ті кріпости з усім, що там було не для них приготовлено. Правда, тут уже починаються невдачі з причини нашої „незгоди“: наші землячки-ренегати, щоби прислужитися цареві, ради того „лакомства нещасного“, нищать в міру своїх подлих сил роботу гетьмана.

Треба сказати, що вже давно „землячки“ рили під гетьманом (як і звичайно під кожною владою звикли рити, коли вона є українська) і то у свій звичайний спосіб — доносили

у Москву. Серед таких „патріотів“ найбільш уславився генеральний суддя Василь Леонтєвич Кочубей. Перший свій донос він зробив і ще у 1707 р., а другий — рік пізніше, разом із полтавським полковником Іскрою. Що то за птиця був отой Кочубей свідчить про нього хоть би те, що вже за двадцять літ перед його славними вчинками запорожці домагалися від Мазепи, щоби він скарав Кочубея за його здирства і знущання над людьми. Сей „патріот“ дер із живого й мертвого, аби набити собі кишеню, і справді уважався за одного з найбагатчих людей. Але тим не задовольнив своїх „клясових“ інтересів — йому бажалося ще булави. Се є характеристичним як для наших „землячків“, так і для тих, хто хоче довести, що Петро з його прибічниками визволяли чи думали визволяти бідних українських людей від гніту старшинського. Василь Кочубей як раз був би визволив!...

Мазепа поступив із „землячком“ по джентльменськи (не так як стараються його представити московські історики й поети в роді Пушкіна). Він попередив Кочубея через його свата Данила Апостола, щоби доносчик тікав куди і спасав тим своє життя, бо цар велів його скарати (Мазепиними руками очевидно, після московської політики: нищити українців їх власними руками!).

І той справді пустився тікати в Крим, але дорогою попався до рук свого спільника — москаля Осіпова, що приймав участь у доносі разом із обома шановними нашими землячками. Сей Осіпов, надіючися тим спасти свою шкуру й перепровадив земляків цареві, а сейс віддав їх на страту Мазепі.

Але на сій партії „патріотів“ діло не стало: чим далі то все більше являлося їх наслідувателів. Тепер дорікають Мазепі, що він дуже крився із своїми плянами. А щож мав він робити, зважаючи на земляків? Таж тоді на Україні працювала своя Єго Величества контррозвідка і чрезвичайка, що подібно теперішній — пролєтарській не тільки відкривала компльоти, але й сама фабрикувала їх, аби запобігти українському сепаратизмові. Чи мав же право гетьман ризикувати не тільки своєю головою, але й головами своїх однодумців?

Його обережність у сім разі була не тільки цілком зрозумілою, але й доцільна та корисна для справи.

Так от іще пара славних землячків-патріотів із „птєнцов Петрових“ з їх вєрноподданіческою подлістю на зразок.

Коли Мазепа передався до шведів, то лишив свою резіденцію Батурин під охороною полковника Чечеля. Меньшиков, облягши Батурин пропонував містові аби піддалося. Але залога категорично відмовилася, воліючи вмерти як віддатися на ласку москалів. Взяти приступом твердиню було годі, а облогу місто могло видержати скільки місяців, бо мало доста припасених харчів. Меньшиков лікті гриз зі злоби, бо діло було дуже спішне. Шведи от-от мали надійти. Тоді преславний наш землячок Іван Ніс (із старшини) пропонує москалеві за „умєреноє вознагражденіє“ провести його через потайний хід, який сему патріотові є відомий. Ту пропозицію принято очевидно з „благодарностю“ і, без огляду на славну оборону тайника, в котрій вславився батуринський діякон із дочкою — місто взяли москалі. Що вони з ним зробили, годі навіть уявити собі людині, що московських звичаїв не знає: оборонців — Чечеля й полковника Кенігсена мордовано в страшний спосіб. Остатнього навіть уже мертвим! От що пише про ті славні подвиги москалів історик Фріксель:

„ — Всіх городян без розбору полу чи віку перерізано; це у звичаях безчоловічних московитів... Меньшиков велів привязувати до дощок трупи старшин козацьких і пустити по ріці Сейму, щоб вони подали і другим звістку про погибель Батурина...“—

От таке то вчинив царський генерал з „ізмєннікамі-Мазепінцами“! До його подвигів, в історії безпримірних, можна прирівняти хіба не меньше славні подвиги пролєтарського генерала Муравйова у Київі в січні місяці року Божого 1918, коли сей оборонець пролєтаріяту в той же спосіб вирізував без розбору полу й віку „ізмєнніков-Петлюровцев“.

А от іще славні діла ще одного землячка.

На весні 1709 року, запорожці розбили під Сокілкою царського генерала Рена. Тоді розлючений цар посилає своє військо на чолі з полковником Яковлєвим, щоби помститися на запорожцях і наказує йому зруйнувати Чортомлицьку Січ.

„Ой з-за гори з-за лиману вітер повіває
Кругом Січі—Запорожжа москаль облягає...“

А хтож то веде того москаля? Хто йому дорогу показує до Січи? Хто-ж як не землячок?... Із старшини ж таки, тай сам колишній кошовий, а на призвище приснопамятний Ґалаган Гнатко. Кілька сот запорожців через непорозуміння вийшли з Січі (принявши москалів за своїх союзників татар, яких саме чекали), а побачивши свою помилку хотіли битися до смерти з ворогом. Тоді землячок разом із Яковлевим уговорює їх і улещує, аби зложили зброю і піддалися більш як у десять раз дужчому ворогові. Обидва присягають, що випустять запорожців на волю, аби лише не було різні. Ну як таки не послухати свого чоловіка: чей же совість має він, коли не козацьку, то хоть людської трохи? І запорожці повірили присязі земляка. Ой не требо було няти віри харцизові! Як можна вірити ренегатові, та ще й українському? Гірших здається на цілому світі немає! Коли запорожці зложили зброю, то москалі учинили такий погром у Січі, що його змалювати не в силі хоть як багата художня фантазія:

— „...Шатнулися по курінях запасу шукати,
А московська вся старшина церкву грабувати.
Беруть срібло, беруть злото шей воскові свічі,
Зостається сам кошовий з писарями в Січі...“

Так оспівує події зложена бідними запорожцями пісня. Але се малюнок дуже блідий. Дамо слово самовидцеві. Ось що пише кошовий Стефанеко в листі до Івана Скоропадського:

— „...тоє учинилося у нас у Січі, где по присязі Ґалагановій і московській, товариству нашому голови луплено, шиї до плахи рубано, вішано й инші тиранські смерти задавано, а надто, що і в поганстві за древніх мучителів не поводилося — мертвих із гробів многих не тільки товариства, но і ченців откопувано, голови оним утинано, шкури луплено і вішано...“ —

Чи не „доблєстниє подвігі россійскаво христолюбіваво воінства“? Простодушний Стефаненко з дива не може вийти,

що москалі вигадали такі муки для ненависних „хахлов“, на які не вистарчило фантазії навіть і в „поганстві за древніх мучителів“. Жалко, що небіжчик кошовий не міг дочекати до славної перемоги над хохлами русской пролетарськой „красной“ армії на станції Крутах: він переконався би, що наслідники Яковлєва й Ґалагана спромоглися ще на ліпші вигадки — прецінь з часом удосконалюється всяка творчість, навіть катівська!

Так отже прошу судити, Високоповажані Пані й Панове, чи при роботі отаких „землячків“ як Кочубей, Ніс, Ґалаган, і то з пригрітої Мазепою старшини легко було воювати гетьманові? А щож так званий „народ“ — ся опора й підвалина кожної державної роботи? „Народ“ — усе й рівно однаковий, особливож наш народ „малоросійский“, що є здавна славний своєю „малоросійскою шатостю“. Сю свою „шатость“ у критичні хвилини історії він найліпше уміє виявити. Мазепу „народ“ ненавидів уже із причин згаданих. У „народніх“ піснях гетьман називається не инакше як „пес“, „проклятий“, „плут“ і т. п. епітетами. Які ж були політичні ідеали того народу? Ніяких! Цілу увагу народу звернуто на інтереси „клясові“. І у своїй темноті він инших ідеалів не має, а після московської політики підюжування проти своєї ж, тільки багатшої верстви той не повинен мати:

„...не позволяйте із України
До віку некрутів брати,
А ні некрутів, а ні подушного,
А ні якої плати...“

От і усі ідеали, які народ висловлює, звертаючись до царя устами свого улюбленця Семена Палія у зложеній пронього пісні. „Земелька“ для козаків-нетяг, знесення податків та некрутщини, і от тоді має наступити райське життя! Такі ідеали не тільки двісті літ тому керували нашим народом. Щож до політичних свобод і державної незалежности — таж то очевидно цілком непотрібна, а може й шкідлива вигадка якоїсь старшини, чи там „поміщиків“, а чи „буржуазії“ української! Аби тільки кишка „народня“ повна бу-

ла! А вже ж за тую кишку так дбають, так солодко про неї промовляють тай ніхто ж инший як сам цар (чи народній комісар) московський. Історичний досвід] народом скоро забувається, і на завтра народ знова охоче вірить солодким обіцянкам, хоть іще вчора на них боляче попікся!

Так от і тоді. З тої ж причини частина „народу“ пішла за царем і поборювала „пса“ й „плута“ Мазепу. До таких належав найбільше теперішній Гадяцький повіт (Гадяч, Веприк). Повіт Кобеляцький, от як Келеберда, Маячка, Нехвороща, Царичанка, Переволочна, стали при боці запорожців і билися з москалями та помагали шведам чим могли, а найсамперед харчами. За те їх спіткала доля Чортомлицької Січи. Нарешті найрозумніші з народу, так ті вже й тоді додумалися до „невтралітету“! Зіньківські мужики замкнулися у Зінькові тай оголосили, що вони ні за кого, а сами по собі — мовляв би Зіньківська невтральна республіка. Прямо так, ніби в достопамятні дні 1919—20 р.! Ніби теперішні наші люде, теперішні села! Ніби й не минуло з того часу 210 літ! Скажіть же, що можна було зробити із таким народом? Чи не маєж тричі правди блаженої памяти гетьман Мазепа, навчаючи що ми „през незгоду всі пропали самі себе звоювали“?

А до того щей московська політика добре таки спричинилася до нашої загибелі: вона усе була не тільки однаково тверда що до „хахлов“, а й однаково хитра та підступна. Зараз же на початку, коли цар довідався про „зраду“ гетьмана, той самий „милостивий государ“ випускає до свого народу малоросійського такі нпр. відозви:

—„...ні котрий народ под солнцем такими свободами і привиліями і легкостію похвалитися не может, как по Нашей Царскаго Величества, мілості—народ Малороссійскій. Ібо ні єдінаго пенязя в казну нашу с ніх брать не повелеваєм; но мілостіво іх призираєм с Своїмі войські і іждівенії Малороссійській край, святия православния церкві і монастирі і городи і жиліща іх от бусурманскаго і єретіческаго наступленія обороняєм... Что же прінадлежіт о той фальшівой укорізнє непріятельской, будто по указу нашему Малоросійскаго народа доми і пожіткі попалени і разорени і то

всьо подлогі непріятельскіє к возмущенію народа Малоросійскаго вимишленниє“ ..

Словом ніби фотографічний знімок із теперішнього малоросійского раю совєтського: усе прекрасно там під московським владичеством—„мір да лад, да Божья благодать“, колиж хто говорить що инше, то є то лиш „подлогі непріятельскіє“ (тепер „буржуазниє“) „к возмущенію народа от него вимишленниє“... Колиб же найшовся хто такий сміливий, що не схотів би повірити цареві на слово, що в Україні добре жити, то такого невіру-смільчака цар умів переконати по своєму: просто ставив його „под стєнку“! А се він умів робити не гірше як то роблять тепер з тоїж нагоди і його комісаро-наслідники з тимже народом „Малоросійскім“!...

Добре вмів цар промовити до народнього серця й тоді, коли говорив про свого ворога:

— „...король хочет, в Малороссійскій край по прізиву і присилкє ізмєнніка Мазепи вошедші, оний завоєвать... і потом сію землю тяжкімі податкамі, налогамі і плєненієм людей даже до конечнаго разоренія прівесть, ...даби потом сію Малоросійскую землю по істощенії оной отдать под іго польское, ...а ізмєнніка Мазепу в Українє самовластним князем над вамі учиніть ...і весь народ Малороссійскій отдать шведам і привесть от благочестія в римскую і уніатскую вєру“...

Ну чим се не модерна совєтська проклямація? Поставте замість короля — Чемберлена, або Пуанкаре чи там „світову буржуазію“, замість Мазепи — Петлюру, і ніякий сучасний агітком не вигадає ліпшої відозви до легковірного народу малоросійського: не треба й трудитися марно, — просто давай у друк вже старі, випробувані зразки!

Що до агітації й пропаганди, то цар був по правді не гірший майстер ніж теперішні комісари. От яке „представленіе“ вчинив він, наприклад, незабаром по взятю Батурина в Глухові. Спорудили шибеницю, винесли опудало — ніби то самого Мазепу; на опудало повішено орден св. Андрія Первозванного, вичитали усі царські милости до гетьмана та й „провини“ останього, а тоді Меньшиков і Головкін вийшли на поміст і роздерли патент на чин кавалеру ордена, з опу-

дала здерто орден, а кат, зачепив опудало канатом і повісив на шибенецю. Се робилося в присутности й старшини з дозволу сказати „української“: полковника стародубського Івана Скоропадського (що його цар і настановив потім за гетьмана намість Мазепи), чернигівського — Павла Полуботка (того самого, що його пізніше цар заморив у петербурзькій тюрмі) і ще двох полковників із „вєрноподданних“ землячків. А через тиждень сам Київський митрополіт Іосаф прибув до Глухова, пробив портрет „зрадника“ жезлом і перший виголосив анатему. За тою першою анатемою малоросійського митрополіта її повторяли усердно архиєреї російські і малоросійські аж до наших днів. На що робив цар оті усі комедії? На те, навіщо й тепер московські правителі на Україні виставляють фільми „П.К.П.“, або спеціяльні театральні вистави, в котрих усіма способами, аж до найогиднішої клевети і вигадок включно, стараються очернити Петлюру. Аджеж тоді робити з такого ревнителя православної віри, яким був Мазепа „уніята“ і перевертня на „римскую вєру“ се все одно, що тепер робити з такого демократа й оборонця жидів як Петлюра... жидівського погромщика! Важно здіскредітувати український сепаратистичний рух — „мазепинщину“ чи „петлюровщину“, а способи й техніку справи вибірається відповідно духові часу. До речі й „землячки“ усе до послуг Москві: за Юдин гріш вони все раді робити „вєрноподданіческую“ службу. Тоді до всіх проклямацій царя прикладав свою руку й новонаставлений ним гетьман, Іван Скоропадський. Вчинок, якому може дорівняти хіба сучасна нам „грамота“ його непрямого потомка, але достойного наслідувателя—Павла: грамота, в котрій сей достойний свого пращура „отприск“ закликає увесь народ малоросійский обєднатися коло нього на благо „всем нам дорогой Росій“! Взагалі Москва не гербувала ніколи ніякими средствами, аби тільки розбити нас і здіскредітувати свого противника, а за допомогою „земляків“ ніколи діло не стояло. Скоропадський являвся помічником цареві як заступник старшини („буржуазії“ або „поміщиків“), мав цар відповідного і від „пролетаріяту та селян“ — власне Палія Семена. Його він одразу ж виписав із Сибіру, і той

став у ряди царського війська, щоби збивати з толку мазепинців.

— „Понеже он у легкомислених імеет любовь і немалий кредіт“, — як писав князь Долгорукий цареві, радячи повернути та використати Палія. Словом Палій виконував у царя ту саму ролю, яку виконує тепер у большевиків хотьби професор М. Грушевський: збивати на бік свого повелителя „легкомислених малоросіян“, у котрих він ще має „немалий кредіт“. Коли прихільники Мазепи побачили, що гетьман може програти і авторітетних земляків у московському таборі, то й серед них почалося „шатаніє“ („прелестниє“ листи Петра й Скоропадського робили своє...)—отже від Мазепи перейшли до царя між инчими Д. Апостол, Гамалія, Лизогуб (славнопамятний Ґалаган був раніш також при гетьмані). Лишилися вірними гетьманові до кінця небагато, а з них найбільш послідовні й відважні політичні мужі от як Пилип Орлик, Войнаровський, кошовий Кость Гордієнко і инші — сі пили з ним гірку чару до кінця, аж до еміграції.

Тепер ви бачите, високоповажні Пані й Панове, з якими людьми прийшлося мати діло Мазепі. І все ж, при всій незгоді і шатости малоросійській він спромігся постарчити свойому союзникові королеві понад 20.000 війська. (Сам перейшов до нього з 7.000 та 15.000 запорожців). Кількість як на ті часи дуже велика, досить сказати, що не багато меньша від тої, яку мав сам король під своєю командою 27 червня ст. стілю 1709 р. Лише непереможні обставини не дали Мазепі виграти так геніяльно задуманого ним діла.

— „Закидають Карлові XII, що він здався на обіцянки Мазепи, та козак не зрадив його, навпаки, Мазепа сам був зраджений несподіваним збігом обставин, яких не міг ані передбачити ані оминути“ — так пише про цілу ту справу Фридрих Великий.

Взагалі коло особи небіжчика гетьмана сплетено багато вигадок і клевети (російські історики й поети за те найбільш подбали). Але ж памятаймо, що на світі існує наука й поза кордонами Росії, а крім Пушкіна про Мазепу писали й европейські поети от хоть би льорд Байрон, Словацький, Віктор Гюго. Щоби раз покінчити вже з його характеристикою,

згадаємо ще, що він помимо того, що був геніяльний політик і добрий вояка, але й найосвіченішою людиною свого часу (дістав освіту й виховання у Польщі та Франції). А у приватному життю се була людина чарівного обходження: джентльмен, музика, поет. Тож не диво, що перед його чарівною особою не могли встояти не самі лишень женщини (перемогами сердечного характеру він є славний з часів молодости аж до глибокої старости) — ні його чари охоплювали кожного, з ким йому доводилося близче здибатися: діпльоматів чи королів, не виключаючи і самого Петра, що був із гетьманом у дружніх відносинах аж до переходу останнього на сторону шведів. Тут на місці є промовити ще одному історикові (тільки без московської цензури). Ось що каже нпр. віконт де Вогюе:

— „Постать Мазепи є загадковою в історії: народ його ненавидів, женщини обожали, а поети оспівували. Та женщинам і поетам в історії усе належить останнє слово..“ —

Думаю, що в сих словах є велика доля правди: в кожному разі ніхто не має так мало рації як той „нарід“, або ті оборонці народні, що сьогодня осмілюються кидати на небіжчика слово осуду. Справді, спробуємо розглянути безстороньо, що було-б як би Мазепа не був „зрадив“ царя, а лишився при ньому до кінця? Він міг чекати на дві можливости, а власне:

1. Карло побідив би Петра. Тоді Мазепа, як підданець царський не мав би нічого до говорення, і цар розпорядився б ним, його народом і землею як сам хотів.

2. Цар побідив би короля. Тоді гетьман дістав би корону князя Римського і мусів би віддати булаву Меньшикову, а свій край на дальшу ласку Москви. Коли б же він тому спротивився, то його, без ніякого сумніву, чекала доля його попередників — Многогрішного й Самойловича: дорожка в Сибір. До речі тут нагадати, що тою дорожкою таки й поїхали вже згадані Лизогуб та Гамалія і багато инчих, що послухали царських „прелєстних“ листів, а сам малоросійський мітрополіт Іосаф закінчив своє життя у тверській тюрмі, куди його вкинув той же таки цар. Звичайна московська подяка презрєнним малоросам і цілковито по заслугах!

Але ж міг Мазепа числити й на третю можливість: власне, що вони разом із королем перемогли б царя.

Про сю третю можливіст пише ось що австрійський с торік Енгель:

— „Нехай би міг був Мазепа робити діло в першому пориві, нехай би він не був змушений відложити повстання на 1708 р., черз що наміри його ставали замітніші, вороги діяльніші, російські війська на Україні чим раз більші — то хто зна чи не мали б ми нині Українського володаря з роду Мазепи, великого Шведського цісарства на півночі та і Суворов не стояв би був 1795 року у Варшаві.“ —

То є цілком правдоподібно. Тепер над Чорним морем була б велика і культурна держава Українська, що занялаб належне їй місце в сімї культурних народів европейських, Московія містилася б десь під Уралом або й за ним, і відгорожена від московської дикости Европа не тряслася б тепер перед большевицькою небезпекою. А що до ролів царя й гетьмана, то історія могла би по справедливости одвести кожному його місце і з повним правом назвати Івана Першого Українського Великим і зрадником московського — Петра.

В кожнім разі історія (чи наша незгода) засудила нас на четверту можливість: гетьман разом із королем програли справу.

Наслідки того виявилися відразуж. А наслідки ті були страшні й болючі для цілого народу нашого без ріжниці клясів. Найсамперед під зглядом економічним: зараз же цар роздає землі українські московській старшині: Меньшиков дістає Батурин і Гадяч; Шереметєв, Головкін і инші розбірають кругом найліпші шматки. Бідні „козаки-нетяги“ тільки й бачили тої землі, що хіба снилася їм! Замість українських мягеньких „дуків“ прийшли московські кріпкі, що вміли злупити з них землю не тільки разом із шкурою, але і з життям. Та й іще знайшлися претенденти на земельку, про яку солодко снили „козаки-нетяги“: се сербини, чорногорці й волохи, які були у царському війську, і яких цар тепер щедро обдарував козацькою землею. Правда, що до жидівської і циганської республіки цар тоді ще не додумався, ну та треба ж було щось лишити і для геніальности наслідників! А що до податків,

так солодкі були московські обіцянки, а гірка вийшла дійсність: не минуло й 15 літ, як цар завів такі податки з млинів, пасік, тютюну, горілки і инш, що народ вовком завив! Словом щось в роді теперішнього „продподатку“, хіба що трохи полегче, бо цар ще не вистудіював так докладно економічних наук і техніки луплення податків як теперішні царі на Вкраїні. От тобі й здійснення ідеалів народніх: „щоб не брати ні некрутів, а ні якої плати“!

А з тою некрутчиною вийшла ще гірша справа, якої трудно було навіть найвигадливійшому деспотові (розуміється крім теперішніх большевицьких) вигадати. Цар через сім літ у перше, а далі то що року став десятками тисяч висилати козаків наперед на „лінію“ (копати канал між Волгою і Доном)—а далі копати канали, щоби сушити болота, які оточували нову царську столицю.

Бідні „козаки-нетяги“ потягли тепер десятками тисяч чинити волю царську бо не вміли зберігти своєї у свій час, коли можна й треба було:

—„Стоїть явір над водою в воду похилився
На козака пригодонька, козак зажурився...

. . . .

Ой поїхав в Московщину козак молоденький
Оріхове сіделечко щей кін вороненький.
Ой поїхав в Московщину та там і загинув
Свою рідну Україну на віки покинув“...

. . . .

Замість вимріяних українських привільних степів та луків припала доля бідному нетязі своїм тілом козацьким разом із своїм коником вороненьким і сіделечком оріховим загачувати холодні фінські болота на славу єдіної й неделімої Росії та... своєї власної політичної глупоти!

Серце крівавиться і сльози закипають, як почуєш отсю сумну пісню, що зложив її з приводу канальських робот наш нещасний нарід, та що робити:

—„Ой заросло Запорожжа густими лозами
Не здобудем щастя-долі гіркими сльозами“.—

Так, щастя-долю добуваєтся шаблею і розумом політичним, (а не невтралітетами!), плакати ж та складати сумні пісні ми все добре вміли, та яка з того користь?...

Так то заробили на своїм невтралітеті члени зіньківської республіки тай инші з „бідніших“, що чекали собі царських милостей!

Але й багатчим не солодко прийшлося: добра половина зі старшини козацької помаршерували до Сибіру, решта з „нетягами“ разом сушити болота, а далі ще й у перські походи, де усі рівно гинули як мухи на славу свого „атєчества“. Нарешті в 1722 р. прийшла нова царська милость: „Малоросійськая колегія“ на чолі з брігадіром Веніаміновим, яка мала формально опікуватися над бідною маріонеткою, котра й так носила лише тітул „Гетьмана Єго Імперат. Велічества Малоросійського“, а в суті річей була слухняним царським урядовцем. Бідний Іван Скоропадський даремно годив цареві: віддав свою 15-літню дочку за москаля, царського улюбленця Толстоя (практично переводив Коломацьку умову!), їздив цілувати ручку Його Імператорської Величности при коронуванню царя на імператора, та усе дарма! Землячок дістав собі й своїм посіпакам заслужену подяку!

З неї та з того загального горя, що на Вкраїні настало, незабаром і вмер бідний гетьман малоросійський!

Далі пішло все як по маслу. Петрові наслідники довершили великі добродійства для нас свого славного попередника: в 1764 р. скасовано гетьманство, в 1775 зруйновано Січ, а в 1783 заведено некрутчину і справжнє „російське“ кріпацтво. Се так би сказати „дари“ векикого народу россійського для нашого народу, що в дійсности показався малим, а через те тепер то став і російським. Та найбільший дарунок чекав ще свого часу: Року Божого 1863 оголошено, що не тільки народу українського, але нввіть мови його „нє било, нєт і бить не может!...“

І за отсю дуже мудру формулу Валуєва мусімо бути найбільше йому вдячні. Він коротко і ясно зрезюмував усю політику Росії до нас за два з половиною віки. Справді, дурні тої міри, якими являємоса ми—українці не сміють мати права навіть на власну мову! Бо коли є така мова, то значить є й такий народ, а коли є такий народ, то його забагато й на великих просторах він розсівся, щоби не забажати собі й власної держави, а се вже мазепиніцина (чи, скажімо, Петлюровщина), яка не може не викликати справедливого гніву нашого „старшого брата“, бо нащож він тоді так багато потрудився аби нас приборкати і до рук собі прибрати?

Але вернімося до Полтавських подій. По програнім бою Мазепа разом із своїми прихильниками мусів еміґрувати в Туреччину.

—„Тече річка невеличка підмиває кручі,
Заплакали Запорожці тай у Туреччину йдучи“...

Через місяць гетьман там і помер, а булава перейшла до рук Пилипа Орлика. Сей останній, певно найбільш енергійний з усіх політичних еміґрантів українських, зробив усе що лише в людських силах було, аби врятувати справу, в наслідок чого нпр. в 1711 р. турки на голову розбили Петра при Пруті. Але й цар не складав зброї у боротьбі з українськими еміґрантами.

І дивним здається, як може повторятися історія до тої міри як то сталося з українцями? Перед двома віками московський цар робив те самісінько, що роблять тепер з нами московські комісари! Отже він забірає у Москву жінок і дітей тих мазепинців, які на еміґрації шкодять йому і примусом (тортурами та загрозою смерти) заставляє отих бідних закладників писати до чоловіків і батьків, щоби вони поверталися до дому, де ніби панує добрий лад і гарне життя. Щож обурюватися тепер на большевицьку дикість, колі інститутові українських закладників було зроблено почин царем „прорубівшим в Європу окно?“

Для повноти анальогії годиться ще хіба додати, що по царському домаганню Швеція мусіла видалити із своїх меж Пилипа Орлика, і він, по довгих скитаннях скінчив своє життя в Греції — правда не від кулі підісланого убійці, як бл. памяти Симон Петлюра — але, можна сказати з певністю, що й то не через вину царя, бо він коли б лише мав спроможність, то певно не пожалів би ніякої нагороди для свого Шварцбарда!...

Отак закінчилася Мазепинщина два віки перед нами. Та чи закінчилася ж вона в дійсности і раз на все? Події, котрі ми пережили і через котрі ми тепер перебуваємо біду на еміграції найліпший доказ тому, що Мазепинщина не вмерла тай не вмре ніколи. Тепер вона тільки прибрала иншу назву — стала „петлюровщиною", але по суті річей друга точка в точку є чистим повторенням першої. Очевидно, що Мазепинщина й не може вмерти доти, поки наш нарід не досягне того завдання, яке йому поставила історія: збудування власної держави. І даремні усі надії й бажання нашого „старшого брата" приспати наш нарід, обдурити його облесливими обіцянками майбутніх вигід від того нашого ніби „братерства": поки над Чорним морем не замає жовто-синій прапор, а в золотоверхому Київі — штандарт голови держави української, доти вічно житиме Мазепинщина, під якими хочете назвами! Бо не було се окреме явище нашої історії, не з примхи одної людини воно повстало, лише зявилося і тепер являється конечним наслідком історичного ходу річей. Як Мазепинщина народилася з Виговщини й Дорошенківщини, а сама породила Петлюрівщину, так і Петлюрівщина, з Мазепинщини народившися не вмре й не може вмерти, не народивши своїх наслідників.

Тому, згадуючи сьогодня Полтавський бій не вдаваймося в тугу за минулим, а з вірою та надією позіраймо на майбутнє! Крим негативних наслідків Полтава має для нас і великі наслідки позитивні. Бо під Полтавою зрошено кровю народу нашого ідею державности Української, і та державна традиція перетриває віки, як уже й перетрівала доси, без огляду, здавалосяб, на найсумніші обставини нашого минулого життя. Полтава народила нам Івана Котляревського

з його сумними спогадами за часи „славної памяти у нас гетьманщини колись“; Полтава дала нам вогненне слово Шевченка, яким він не тільки прибив до ганебного стовпа Першого і Вторую, що розпяли Україну та наших Кочубеїв і Ґалаґанів, але й запалив серця Франків, Лесь Українок, Чупринок та й тих іще, що полягли під Крутами і в московських чрезвичайках! Полтава, без огляду на поразку Мазепи, скріпила і скрісталізувала українську національно-державну ідею. Через те Полтава дала нам і Петлюру та його спадкоємців живих і ненарожденних іще.

Але не забуваймо, що Полтава-ж породила й Івана Скоропадського, а він має й свого наслідника — Павла. І тут маємо дорогоцінний історичний досвід, яким нехтувати великий є злочин та гріх. Колишня Скоропадщина через маромросійську колегію довела Україну до Валуєвської формули, і теперішня Скоропадщина не може до инчого довести нас у близчій чи дальшій будучині. Разом із Петлюрівщиною (правою чи лівою) — як символом політичного сепаратизму від Москви виростає Скоропадщина (права чи ліва: від Павла Скоропадського до Микити Шаповала й Тютюнника та Юрка Коцюбинського включно), як символ політичного союзу з Москвою. Тож не гербуймо історичним досвідом! Вічне питання, як стояло, так і тепер стоїть перед нашою бідною Україною, що як та чайка вивела діток при битій дорозі:

Чи з Москвою проти Европи?
Чи з Европою проти Москви?

Відповідь є готова, і дає її нам історія по Полтаві: з Москвою прийдемо тепер чи пізніше до Валуєвського виходу. Бо Москва, без огляду на солодкі голоси своїх сірен чи з правого чи з лівого боку, знає лише одну свою вічну політику і то не до самих нас: „в Росії можуть бути тільки рускіє“! Недавній досвід Польщі й Фінляндії підтверджує найліпше ту історичну засаду. Ріжні ж договори Москва пише чи приобіцяє усякі забезпечення лише на те, щоб їх ніколи не виконати. Тож виходу немає нам: коли не хочемо, щоби

нова Скоропадщина довела нас до нового указу 1863 р. мусимо вибрати иншу дорогу —

з Европою (хто б там не був!) і проти Москви.

•

Москва все брала нас на вудочку наших клясових інтересів та виручаня одної кляси від другої: Петро виручав українську чернь від української старшини, Муравйов та Пятакови — рабочих і крестян від Української Центральної Ради, Денікін усіх — від большевиків, большевики — від Денікіна і т. д. до безконечности. Не забуваймо ж, що Москва й вічно „виручатиме“ нас із ріжних боків, сіючи між нами самими незгоду, щоб панувати над цілим нашим народом, і се буде доти, доки ми, з'єднавшись УСІ українці не визволимо себе від УСІХ москалів!

Тай іще дорогоцінний досвід дала нам історія: ніколи в критичний момент не треба й не можна плутати клясових інтересів з інтересами державними. Лише жертвуючи першими при будові держави, кожна кляса, а значить і цілий народ позискає на них пізніше і то не раніше ніж тоді, як держава буде міцно збудована. Не державні інтереси має бути підпорядковано клясовим, а навпаки — клясові державним! Докиж ми не зрозуміємо сеї історичної правди, нас усіх чекає доля „козаків-нетяг“, Гамаліїв, Полуботків та Іосафів-мітрополітів, бо Кочубеями й Ґалаґанами бути не в кожного вистарчить совісти. Коли ж доля Брюховецького, Многогрішного, Самойловича та Йвана Скоропадського не засмучує їх духових спадкоємців, то журімося тою їх долею ми, бо з їх долею звязана нажаль доля цілого народу нашого!

На сім дозволю собі закінчити мою промову. Щож маємо чинити ми отут на еміграції, щоб не змарнувати дурно сил і часу? Будьмо вірними наслідниками незабутнього Пилипа Орлика!

Не вдаваймося в роспач та оспалість, лише стараймося усі як один, хто де і як може віддати свої сили на службу Батьківщині нашій! Вчімося терпіти й працювати для Неї, але вчімося й любови взаємної та карности національної! Памятаймо, що ми пропали й пропадаємо самі через себе —

„през незгоду нашу“, як казав блаженної памяти гетьман Іван Степанович Мазепа, котрого словами я почав мою промову. Не маю ліпших, щоб її й закінчити.

Дозвольте ж звернутися до вас із тим закликом, котрим гетьман кінчить свою пісню:

—„Гей Панове Єнерали,
Чому ж єсте так так оспали?
І ви Панство Полковники,
Без жадної політики
Візьмітеся всі за руки,
Не допустіть гіркой муки
Матці своїй більш терпіти!
Нуте врагів, нуте бити:
Самопали набивайте,
Гострі шаблі добувайте,
За Вкраїну хоть умріте,
А вольностей бороніте:
Нехай вічна буде слава,
Же през шаблі маєм права!“

РОЗДІЛ II.

І. МІНЬКО.

Територіяльна система в червоній армії.

Після опанування влади в 1917 році, комуністична партія має на увазі, разом з реорганізацією цілого устрою політично-господарсько-суспільного, паревести також реорганізацію армії.

Вже раніше в сферах урядових чулися голоси за введення військового вишколення всього населення, а потім, беручи за взірець існуючі вже територіяльні (міліційні) армії, про перетворення своєї армії на територіяльну систему.

Мотиви, що примушували радянський уряд до застосовання в життя системи міліційної, випливали з засадничого устрою життя краю.

Після закінчення війни внутрішньої і зовнішньої, в наслідок загальної розрухи краю під поглядом економичним, до моментів політичних, що промовляли за систему територіяльну, належить додати ще аргумент характеру економичного (брак грошей на утримання великої армії) і чисто військового.

Ще з 1920 року спеціяльна комісія радянських фахівців перепроваджувала в Петроградській військовій окрузі шерег дослідів з 3-х полковою пішою бригадою, в цілях встановлення засад вишколення, а разом з тим, і прикладів для майбутніх військових територіяльних формацій.

Наслідком тих досліджувань був декрет про територіяльні формування з дня 8.VIII.1923 року, котрий і став підставою загальної територіяльної системи.

Істота територіяльної системи полягає в тому, що вояки, відбуваючі службу в територіяльних дивізіях, за малим лише часом військового навчання, цілий час займаються своєю звичайною працею, залишаючись в своїх постійних місцях замешкання.

Кадри тих територіяльних еднань існують постійно. Ці кадри складають старшини та підстаршини, що виділені з військ регулярних і підлягають всім тим законам, що існують для вояків регулярних військ.

В сучасний мент армія радянська налічує 522.000 людей. Існують 35% дивізій кадрових, себ-то таких, що тримаються в повному бойовому порядкові, і решта — 65% — дивізії територіяльні.

Нижче поступово окреслимо в загальних рисах підстави організації та діяльности територіяльних дивізій, а саме: розташування, поповнення, склад дивізій, перебіг служби, заосмотрення і мобілізацію.

Кожна територіяльна дивізія отримує певний район, в котрому розташовуються її сталі кадри. Дивізійний район підрозділяється на райони комплектування: полкові, курінні, сотенні і, навіть, райони чот.

Розмір (великість) цього району залежить від ріжних обставин, в першій мірі, однак, від густоти населення і цілого ряду причин економично-суспільних. Район дивізії мусить творити певну цілість (засадничо повинен він відповідати цілком межам розподілу адміністраційного), а разом з тим мати умови, сприяючі вимогам швидкої мобілізації, а передовсім — добру комунікаційну сітку (залізниці, грунтові шляхи) і засоби звязку.

Під дисклокацією територіяльних еднань належить розуміти розміщення кадрів відділів.

Для цього прийняті наступні засади:

1. Штаб дивізії та один полк мусять бути розташовані в губерніяльному місті, зглядно в якомусь поважнішому промисловому осередкові.

2. Слідуючих два полки належить розташувати вздовж

залізниці, не далі як на 300 верст від місця постою Штабу дивізії, або на віддалі 50 верст, як що мається лише грунтова дорога.

3. Кадри полків в міру можливости належить розташовувати разом. У виключних випадках, коли дана місцевість є слабо заселеною, можна розташувати окремо кадри курінів (батальйонів), однак не далі, як на віддалі 150 верст вздовж залізниці, або у відлеглости 25 верст вздовж грунтової дороги, рахуючи від місця постою полку.

4. Дивізійну артилерію засадничо треба розташовувати вкупі. У виключних випадках, можливо розташування її дивізіонами.

В губерніях, густо заселених, кадри цілої дивізії розташовують укупі; це є ідеалом, до котрого стало стремить радянська військова влада, однак більшість дивізій займає великі райони, розкидаючи свої кадри (всупереч виразному застереженню)—на 500 і більше верст, що мусить без сумніву відбитися на швидкости мобілізації.

Зформовані територіяльні дивізії піхоти залишаються на спеціяльних штатах і складаються з:

I. кадрів, або т. зв. постійного складу, і

II. пришлого елементу, т. зв. змінного складу.

До кадрів сталих належать:

1. Вищі, старші, середні, нижчі командіри (відповідний інструкторський елемент) і персонал політичний;

2. потрібний персонал господарчо-адміністративний;

3. потрібна кількість персоналу медичного і ветеринарного;

4. потрібна кількість помічного персоналу.

Беручи загально, постійний склад територіяльних дивізій виносить більш-менш 10% повних штатів.

Кількісний (числовий) стан постійного складу уявляется наступно:

штаб дивізії, разом з політичним відділом . .	143	чол.;
дивізійна школа	27	„
3 полки піших	948	„
сотня кінноти	45	„

дивізійна артилерія легка 3" з 4-х батарей . .	127 чол.;
гавбичний дивізіон 4,2" з 2-гавбичних батарей .	109 "
парк артилерії і піхоти (з'єднаний)	16 "
сотня саперна	30 "
відділ самоходово-мотоцикл.	15 "
звязковий курінь	68 "
склеп провіянтовий	12 "
" обмундірування	12 "
колона провіянтова	6 "
лазня й пральня	11 "
етаповий шпиталь для коней	9 "
Разом . .	1578 чол.

Решту, себ-то 90% штатів, становить змінний склад.

До складу змінного належать:

1. Призвані командіри і персонал політичний для поповнення постійних кадрів.

2. Звичайні вояки (рядові).

3 Персонал господарчо-адміністративний (для поповнення постійних кадрів).

4. Персонал медичний і ветеринарний.

Поповнення постійних кадрів територіяльної дивізії, що існує по встановлених штатах, відбувається на підставах загальних, що прийняті в червоній армії.

Змінний склад вояків (рядових) рекрутується з 4-х чергових річників, шо підлягають набору до регулярного війська, себ-то від 21 до 25 років включно.

Засади, котрими керується радянська влада при наборі змінного складу до територіяльних єднань, можна окреслити слідуючими пактами:

1. Козак змінного складу не може бути неграмотний.

2. Мусить уявляти з себе цілком певний політичний елемент.

3. 10%—5% цілого змінного складу мусить бути робітнічий пролетаріят.

Ці застереження вимагають дуже докладного пересортування рекрутів, що значно скомпліковує працю органів, що ведуть справу поповнення. Крім нормальних евіденційних списків, є конечністю, для перепровадження в накре-

слений спосіб вибору персонального, старанного пересортування некрутів. Функції ці повнять спеціяльні комісії, в склад котрих, крім представників організацій місцевих, партійних і урядових, входять ще й делегати тих територіяльних єднань, котрі мають цими некрутами поповнюватися.

Змінний склад призивається з узглядненнями 25% надвишки для покриття евентуального вибуття некрутів, підчас 5-ти річної служби.

Все це має запевнити територіяльним дивізіям можливість вирушення кожної хвилини на випадок війни в повному складі, що зазначений штатами.

В цілях осягнення якнайбільшої злютованости відділів, поповнення змінного складу відбувається в міру можливости робітниками одної фабрики, мешканцями одного села, себ-то засада т. зв. „землячества“ знайшла тут цілковите застосовання.

Поповнення змінного складу територіяльних дивізій корпусом призваних командірів, персоналом політичним і господарчо-адміністративним переводять в життя командіри єднань з по-між змінного складу, застосовуючи тут ще гостріший вибір персональний.

Поповнення змінного складу медичним персоналом, ветеринарним і політичним переводиться на підставі відповідних кандидатських списків головних управлінь, разом з політичним управлінням республики.

До складу змінного не залічується громадян, котрі вразі мобілізації є призначені до служби у відділах панцерних і спеціяльних техничних, і ті, що по своєму фаху в разі війни мусіли-б підлягати звільненню.

Кадри територіяльних дивізій відбувають військову службу на тих самих підставах, що й відділи війська регулярного.

Час служби в змінному складі тріває 5 років, однак революційна військова рада республики має право відступлення від зазначеної норми, в залежности від місцевих умов і від умов служби в ріжних родах зброї, при чому

кожний раз мусить на це дістати згоду Ради Праці і Оборони.

Зарахования до змінного складу відбувається раз на рік—на весні; в той же самий час відбувається перерахування старшого річника зі змінного складу до резерву.

Змінний склад призивається на що-річне повторення (вишколення) на протязі 5 років, а саме: в перший рік на термін 2 місяців, а пізніше — кожний раз на термін 1 місяця. Загальний (сумарний) час навчання (вишколення) на протязі цього часу не повинен бути більше ніж 8 місяців, рахуючи в цьому: а) військові збори, б) індивідуальну підготовку, і в) короткотермінові 7 добові збори.

Поза цим часом вишколення, змінний склад займається своєю фаховою працею.

Підчас рахування в списках змінного складу, громадянин уважається відбуваючим дійсну службу. В час відбуття навчання (вишколення) громадянин не звільняється з займаємої ним посади і не губить права на одержання по ній утримання.

Перед зарахуванням громадянина до змінного складу, він повинен пройти 3-х місячне підготовче вишколення, котре провадиться найчастіше системою позавійськовою, шляхом короткотермінових збірок від 1 до 5 день, або шляхом щоденного 2—3 годинного навчання.

Підготовче вишколення має на меті підготовити громадянина до грунтовного вишколення в змінному складі дивізій.

Підготовче вишколення провадиться по спеціяльних програмах, що опрацьовані штабом червоної армії. Згідно цього програму відбуття навчань ставиться в обов'язок всім громадянам, що мають бажання служити в територіяльних дивізіях, бо в противному разі вони будуть зараховані до складу регулярних дивізій.

Підчас цього підготовчого навчання, кадри дивізій ознайомлюється з елементом, котрий в майбутньому році буде зарахований до дивізії, як змінний склад. Через те, вже в цей час командіри звертають увагу на громадян

більш розвинених, політично-певних, щоби в майбутньому році відокремити їх при наборі.

Час підготовчого вишколення не зараховується до загальної кількости часу служби в змінному складі. Вишколення відбувається, звичайно, поза військовими відділами і провадиться в часі між призивом змінного складу, не відриваючи громадян від їх щоденної праці.

Відбувається воно на т. зв. „вишкільних пунктах“, спеціяльно організованих для цієї мети, кадрами територіяльних одиниць. Так, наприклад, кожний сотенний район має свій „вишкільний пункт“, що знаходиться більш-менш в середині району. До цього часу не було відповідно уряджених „вишкільних пунктів“, і лише тепер починають їх будувати так, щоб дати приміщення закликаним людям, мати тір, гімнастичне приладдя і т. п.

Громадяне підчас цих підготовчих передпризивних вишколень, що провадяться поза військом, не отримують ані обмундірування, ані утримання.

Вишколення постійного (кадрового) складу територіяльних дивізій зводиться до

1) підготовлення персоналу командного,
2) „ „ політичного,
3) „ „ адміністр.-господарчого,
4) „ „ медичного і ветеринарного,
5) „ „ помічного.

Підготовлення корпусу командного („комсостава”) полягає в провадженню (в часі між призивом змінного складу) постійних навчань практичних і теоретичних з постійним узглядненням праць у напрямі політичного усвідомлення і фізичного виховання.

Вишколення постійного (кадрового) складу територіяльних дивізій має на меті:

1) втлумачення відповідного розуміння завдань, що має виконати;

2) розвинення військової та політичної свідомости;

3) придбання інструкторського досвіду, шляхом засво-

єння методів легкого і приступного передавання своїх думок иншим.

Навчання командного персоналу відбувається при штабах. Терміни початку курсу визначаються командірами дивізій (для „комсостава" середнього і молодшого) з таким розрахунком, щоби курси були закінчені перед часом призиву змінного складу.

Час трівання і місця курсів для „комсостава" і „політсостава" є слідуючі:

1) для командірів, комісарів дивізій і політичних начальників дивізій („начполітдівів") 10 день при штабі червоної армії, під керовництвом відповідних вищих командірів і політичного управління республики.

2) для командірів і комісарів полків і курінів від 15—20 день при штабах дивізій;

3) для середнього і молодшого командного складу — від 40 до 50 день при штабах полків.

Підготовлення кадрового політичного персоналу полягає на:

1) зазнайомленню з засадами, характером і методами зпраці освітньої і політичної в відділах територіяльної дивіз річниками молодшими, і нав'язання стислого контакту з місцевим населенням;

2) зазнайомленню зі своїм районом поповнення;

3) поширенні відомостей у дусі військовости.

Підготовлення персоналу адміністраційно-господарчого має на меті:

1) поповнення і поглиблення відомостей про військову господарку;

2) всебічне зазнайомлення з засадами і підготовленням відділів до мобілізації під взглядом господарчим.

В характері своїх фахів провадиться навчання з персоналом медичним, ветеринарним і помічним.

Кадрові частини мають своїм завданням на протязі двохрічного навчання підготовити „отдільонних" командірів з муштрового рядового складу частини, помішника командіра чоти військового часу. На практиці, незначний відсоток

з причин невідповідальности цьому „високому" званню і малим успіхам — закінчують службу рядовими.

З зазначеного слідує, що кадрова частина є школою підготовки молодшого командного складу і може бути поділена на 3 відділи: 1)школа молодшого комскладу; 2) школа новобранців і 3) школа старослужачих. Всі ці школи мають виробити вояків-спеціялистів з наступних категорій: 1) стрілків з рушниць; 2) ручних (легких) кулеметчиків; 3) станкових (важких) кулеметчиків; 4) звязкових; 5) хемичних обсерваторів; 6) кінних розвідчиків, 7) куріиної артилерії, 8) полкової артилерії.

В ріжних кадрових частинах ці вимоги виконується по ріжному. Одні, наприклад, провадять підготовку в формах організаційних полку, від чого терпить успішність вишколення, бо інструктор повинен об'їхати часто до 9 місць, де провадяться інструктуємі ним навчання. Так, наприклад, інструктор станкових кулеметів мусить розриватися по-між 3-ма кулеметними сотнями, полковою школою і звичайними сотнями.

Другі, для вигод навчання, зводять до купи одноіменні специяльности на час підготовки.

Вишколення змінного складу територіяльних дивізій має на меті поглиблення отриманого під час навчань передпризивних підготовчого вишколення, і вироблення з кожного громадянина вояка, здібного взяти участь у майбутній війні.

Вишколення це переводиться або т. зв. системою позавійськовою, шляхом повторних, від часу до часу 1 — 3 денними збірками, або т. зв. системою військовою, шляхом призиву цілого змінного складу на довший термін, не більше, однак, одного місяця.

В першому випадкові навчання відбуваються малими групами на „вишкільних пунктах" і організовуються час від часу командірами частин.

Для переведення цього в життя, після закінчення загальних військових зборів перемінного складу і звільнення одного сроку служби, кадровий склад територіяльної частини

виїздить або в жовтні, або в листопаді (в залежности від прийнятого в певній окрузі пляну праць) до своїх районів комплектування. Там організують вони „гуртки воєнних знань“, „стрілкові гуртки“, військові курси“, „товариства, сприяючі обороні авіохемичній“ і т. п. До цієї праці стараються втягнути військово зобов'язаних за допомогою роз'яснень, агітації і т. п. з боку всіх партійних, професійних, громадських і адміністративних органів. Наслідки цієї підготовки добровільним шляхом нікчемні. Деякий успіх має вона у молоді допризивної, що заповідає вмайбутньому ліпші кадри змінного складу, але старші люде, як робітники, селяне не захоплюються цією підготовкою. Провадиться вона у формі викладів, групових розмов з ілюстраціями, стріляння шротом і малокаліберними кулями. Відбувається не більше одного разу на тижневі, найчастіше в неділю.

В наслідок такої постановки міжзбірної праці, помітно „розвійськовлення“ інструкторів з молодшого комскладу, себто втрата ними і тої незначної військовости, що дала їм полкова школа.

В другому — збірка охоплює цілу дивізію і відбувається завше у визначених для цієї мети таборах.

Терміни загальних дивізійних зборів, засадничо, встановлює революційна військова рада республики, а командування армії опрацьовує програм, після котрого має провадитися навчання.

Загальні збори мають метою ознайомлення змінного складу з новочасними системами війни, з засадами співділання ріжних родів зброї, разом з тим підготовлення до ділань великими одиницями (єднаннями).

Кінчаються вони звичайно двохденними маневрами в кількости, що найменше 1 повної дивізії.

Поза призивом на військові навчання, праця над фізичним вихованням і політичним усвідомленням змінного складу виконується відповідними фаховими партійними організаціями („комсомолом“).

Зазначені організації субсидуються державою і знаходяться в постійному контакті зі штабом дивізії і місцевою військовою владою.

Одночасно з вишколенням рядових вояків, провадиться перешколення призваного змінного складу командного корпусу і „політсостава“, котре полягає для перших у:

1) зазнайомленню з останніми поступами тактики і військової техники, і

2) удосконаленню в керуванню відділами на війні;
для других у:

1) зазнайомленню з спеціяльною політичною працею в територіяльних дивізіях, статутами і апаратом політичним, і

2) зазнайомленню з військовою наукою.

Одночасово при штабах відбувають навчання в характері своїх фахів закликані до змінного складу фахівці арміністративно-господарчі, лікарі і ветеринари.

Вишколення закликаного командного персоналу і політичного, а також ряду фахівців, починається за два тижні перед призивом змінного елементу — рядових вояків. Закликаний „комсостав“ провадить навчання при штабі дивізії на протязі 2-х тижнів, після чого відкомандіровується до окремих відділів.

Раніше вже згадувалося, що змінний склад територіяльних дивізій, зарахований до евіденції віддлів, вважається перебуваючим на дійсній службі.

Звільнення з служби по хорости або инших причинах відбувається на тих самих підставах, що й в частинах війська регулярного.

Тим, що залишаються в змінному складі невільно на протязі першого року виїздити з території свого відділу (частини), в противному разі вважається, що даний громадянин не відбув військової служби і тим самим підлягає призиву до війська регулярного на загальних підставах. В разі зміни місця перебування в сфері території дивізії, громадянин змінного складу переводиться наказом влади військової до иншого відділу (чйстини); в разі браку вільних місць зараховується громадян до 25% надвишки з тим, що в першу чергу вони мають бути зараховані до відділу (частини).

Громадянину, що належить до змінного складу, є вільно

без дозволу його командування залишати район своєї сотні на час не більше 2-х тижнів і район полка — на час не більше 1 тижня. В кожному окремому випадкові командіри дивізій мають право зміняти приписи про виїзди, доповідаючи про це командірам військових округ.

Виїзди „комсостава" змінного складу (від ройового і вище) з району своїх відділів є можливі лише з дозволу їх начальників. Це саме стосується і до персоналу лікарського. В часі призиву виїзди заборонені за винятком надзвичайних випадків.

Громадяне змінного складу підлягають всім дисциплінарним приписам, що існують для призваних до армії регулярної, і, навіть, в часі між призивом забов'язані виконувати службові накази своїх командірів.

Перебіг служби записується до відповідних пактів військової книжки.

Відділи територіяльних дивізій не несуть залогової служби; змінний склад несе лише службу внутрішню в часі призиву.

Надзвичайно велику увагу надають радянські керовничі чинники праці політичній і культурно-освітній у відділах територіяльних дивізій.

Завданням цієї праці повинно бути:

1) політичне усвідомлення військового персоналу постійного і змінного складу;

2) як найширше популяризування ідеї територіяльних формувань;

3) усвідомлення місцевого населення про підстави і позитивні боки територіяльних формувань (зменшений час служби в територіяльних частинах і невідірвання від своєї щоденної праці).

Зазначена праця провадиться кадрами під керуванням дивізійного політичного відділу при великій допомозі місцевих партійних організацій.

Крім праці над вишколенням змінного складу, кадри територіяльних дивізій мають завданням підготовлення передпризивних річникив у віці 18 і 19 років, і, разом з тим, річників старших, котрі вже відбули свою службу в складі змінному і залишаються в резерві.

Вишколення річників передпризивних відбувається переважно системою позавійськовою і мусить трівати 420 годин на протязі 2-х років.

Річники старші — з резерву, переводять вишколення системою позавійськовою, або також призиваються до відділів (частин) у залежности від інструкцій, опрацьованих кожний раз для даних місцевостей Революційною Військовою Радою.

Територіяльні частини є заосмотрені в обмундірования, що переховується при кадрах і складається з запасів кадру і змінного складу; цей останній одержує його лише під час фактичного перебування в частинах. Мобілізаційні запаси знаходяться в спеціяльних склепах.

Харчі одержують територіяльні частини по запотребованнях з дивізійних харчових склепів.

Заосмотрення територіяльних частин обозами на час навчання виконує місцеве населення.*)

Територіяльна дивізія в час спокію має озброєння в розмірах потрібних до вишколення змінного складу.

Приладдя саперні і для звязку територіяльні частини мають згідно „мирних“ штатів

Коні — оскільки територіяльна дивізія не одержить їх з регулярної частини — поставляє місцеве населення.

Резюмуючи все зазначене вище, треба підкреслити, що впровадження в життя територіяльної системи значно прискорить з одного боку переведення мобілізації, з другого — спричиниться до побільшення загальної кількости громадян вишколених і здібних до війни.

---

*) Коли територіяльна дивізія розташована біля дивізії регулярної, то коні і вози одержує в першу чергу від частини ригулярної.

Вартість територіяльних відділів буде залежати в першу чергу від їх моральних вартостей, хоч ще довший час, що до вишколення — поки засади територіяльної системи не війдуть у плоть і кров народу — частини ті будуть стояти нижче регулярних.

При застосованню територіяльної системи держава осягає двоякої користи: чисто військової і загально державної. Чисто військова — що не казати, а застосовання цієї системи в більшому маштабі значно збільшує збройні сили держави, хоча-б ми навіть прийняли, що бойова вартість тих дивізій є менша, чим частин регулярних.

Загально-державні користи виникають з факту, що система та є знаменито продуманим апаратом політичної пропаганди, котрий дозволить з часом ідеології совітів добратися до закутків колосальної території, і на котрім уряд може переводити свої постійні тенденції — „скомунізування найширших народніх мас“.

ДУДРАВСЬКИЙ,

Поручник.

Проміння смерти.

Вони являються одним з нових здобутків у галузі електротехники. Розібравши їх докладно, пізнаємо, що вони не є новинкою, а скорше лише поширенням давніших дослідів, над якими приклали багато праці числені вчені, а саме: застосовання катодних промінів Ренґена та Бекереля.

Як відомо, повітря при нормальній температурі і нормальнім тисненні не йонізується і не проводить електричности. Іскра електрична пробиває нез'йонізовану верству повітря при високій ріжниці потенціалу між провідниками. Це свідчить за те, що високе напруження в електричному полі може хвильово розкласти частинки повітря на йони і уможливити іскрове розрядження між провідниками. При розріджуванні майже все повітря йонізується і набуває властивість провідника екектричности, а переходячий ток доходить до найвищого напруження, залежно від його джерела. Йонізація цього роду вимагає тим меншого напруження, чим більше повітря є розріджене. Розрядження в розрідженім повітрі відбувається спокійно. Досліди з руркою Гейслера доказують нам повищі явища.

Є то шкляна рурка, нутро якої заповнене розрідженим газом; в обидва кінці цієї рурки є вкітовані два металеві дротики, що звуться електродами: + анод, — катод. Коли таку рурку з'єднаємо з джерелом току електричного і почнемо за допомогою помпи розріджувати в ній газ, то коли тиснення спаде до 10 мм. (тиснення атмосфери 760 мм.) побачимо, що між обома електродами появиться ясна фіолетова стрічка, яка проходить крізь рурку. Коли розрідження стане ще більшим (тиснення від 1 до 3 мм.) то побачимо, що та

стрічка складається з верств темних і ясних (темні—Круксв і Фарадея) (рис. 1). *) Катод є окружений ясною авроелею, а між авроелею а верствованим світлом (т. зн. додатним світлом) з'являється темний простір. Барва світла є залежною від породи газів, що наповнюють рурку.

Коли розрідження зростає що-раз більше, то додатнє світло зменшується, натомість росте темний простір. Нарешті при тисненні меншім як 0,01 м.м. додатнє світло зникає, і темний тростір заповнює цілу рурку, а відтак виступають інші явища, розсліджені Гіторфом і Круксом. В рурці Крукса (рис. 2) де розрідження є надзвичайно велике (до 0.001 м.м.) з катода виходять темні проміння, які звуться катодними. Вони мають слідуючі властивості: 1) викликують фосфоресцензію тих місць рурки, на які вони падають, себ-то саме шкло починає світитися ясним зелено-жовтим світлом. Так само фосфоризує і кожне не метальове тіло, поміщене в рурці на шляху переходячих промінів. Всі мінерали під впливом цих промінів світяться зеленим, жовтим, синім і червоним світлом, в залежності від породи тіла

2) Катодні проміння йдуть все простолінійно до катода, незалежно від положення анода.

3) Огрівають сильно місця, на які падають; 4) легкі тіла під їхнім впливом порушуються; 5) підлягають діланню магнета, себто під впливом магнетного поля відхиляються від свого простолінійного шляху. Всі згадані властивості цих промінів доказують, що вони є складені з дрібних частинок т. зв. статичноі електричности, зарядженої від'ємно. Є вони нічим іншим, як електронами — основою, підставою електричности: є то електричні хвилі етеру подібні до хвиль магнетичних, які вживаються в радіотехниці, і тим відріжняються від світла і других. Скорість їх рівняється скорости світла т. є. 300.000 клм. сек..

Катодні проміння (рис. 2) повстають тільки в сильно розріджених газах, для яких шкляні стінки рурки є непробитою запорою. Ленар доказав, що всі проміння, які не переходять через шкло, можуть легко переходити через тонкі алюмінійові бляшки і перемагають опір повітря в дальшому просторі в залежності від сили їхнього джерела. Німецький

* Рисунки дивись на кінці статті.

професор Рентґен відкрив, що з рурки, в якій повстають катодні проміння, виходять у повітря темні, невідомі проміння, які назвав проміннями „X“ — тепер називають їх проміннями Рентґена. Найцікавіщою властивістю цих промінів є те, що вони переходять через ріжні тіла, як: папір, дерево, гуму, шкіру, вуголь, графіт і тонкі металеві плити (олова — 1,5 м.м., алюміній 18 — 20 м.м. грубости); і чим легше тіло, тим свобіднише вони його проходять. М'ясо пропускає ці проміння легше, ніж кості, а тому можна одержати фотографію костей і сторонніх тіл, що випадково попадають до м'яса, на фотографичній плиті.

Проміння Рентґена йонізують повітря, себ-то під їхнім впливом повітря стає добрим провідником, невтралізують деякі тіла, заряджені електричностю, і не підлягають законам оптики, не заламуються в дзеркалі, не гнуться і не заломлюються в магнетичному й електричному полі. Завдяки своїй великій скорости можуть вповні вибити з молекул де-які електрони, через що всякі тіла, піддані їхньому впливові виділяють з себе проміння вторні промінням Рентґена, і катодні на короткий час. Французький фізик Бекерель відкрив, що метальовий уран і його солі виділяють з себе проміння з великою йонізаційною здібністю, як рівнож здібністю розряджування тіл, заряджених електричністю. Ширші досліди виказали, що згадані проміння під впливом магнетичного поля діляться на чотирі роди: названо їх після порядкових літер грецького альфабету: A, B, G, D, — альфа, бета, гама. дельта. Проміння A є мало проникающі і їх може затримати тоненька метальова бляшка, а це доказує, що вони мають великий тягар. Властивість йонізаційна і фотографічна цих промінів дуже велика, зате скоро губиться на віддаль 6 — 8 цм. від джерела. Проміння B є більш пронизуючі від попередніх, сильніше відхиляються в магнетичнім полі. Властивість йонізації, як попереднє доходить до 30 см. від джерела. Властивость фотографічна дуже велика. Поміри електрометричні доказують, що проміння B складаються зі скоробіжучих від'ємних електронів, відповідних промінням катодним, скорість рівна 0,5 — 0,9 скорости світла. Промінь (G) відзначається

найбільшим пронизуванням бо проходить крізь олов'яні плити, що мають по кілька сантиметрів товщини. Пізнається їх по сильнім діланню флюоресційнім. Властивість фотографична і йонізаційна не велика, в магнетичнім полі, як і в електричнім не відхиляються. Властивість проміння доказує їх подібність до промінів Рентгена. Мають вони однак велику твердість (не гнучкі) якої не можна одержати в найсильнішій Рентгеновській лампі. Витворюються правдоподібно наслідком сильних живчиків в етері, побуджених прискоренням, з яким електрони вириваються з атомів промінятворчих тіл.

Проміння B є тотожні промінням катодним, сильно відхиляються в магнетичному полі, а тому можуть бути легко відлучені від промінів A, з якими звязані.

На підставі повищих дослідів і лікарських спостережень і вислідів зібраних при пересвітленні апаратом Рентгена хорих по шпиталях англійський фізик Матюз в році 1923 збудував апарат, котрий на віддаль 30 м. запалював лампи, забивав малі звірята, як миші, щури, та кролики, запевнюючи, що на віддаль 18 М. цим апаратом можна все спалити, а живі істоти умертвити. Разом з тим твердив, що за допомогою цього апарату можна буде повалювати з повітря на землю аероплани, що порушуються моторами, які запалюються електричною іскрою.

По переведенні де-кількох проб в присутності спеціялистів світа наукового і військового, звернувся Матюз до англійського уряду з метою продажі тайни винаходу, з заученням, що при високій електричній енергії він не допустить згаданим апаратом ворожого аероплану в зоні 50 англійських миль. Уряд віднісся до цього не прихильно і переговори не дали позитивних наслідків. Він звертався також до французького уряду, але даремно. Европейська преса віднеслася до винаходу з великим упередженням а найгостріші напади були з боку франзузької преси. „Ехо де Парі“ від 5-го грудня 1923 р. пише так: „До оголошеного фантастичного проекту Матюза треба підходити дуже обережно, бо подані реляції де в чому не сходяться з фізичними законами, бо по-перше: закон Ампера каже, що електричні хвилі тратять силу пропорційно квадратові від-

далі; по-друге: без дзеркала не можна надати відповідного напрямку, а дзеркало до хвиль не надається; по-третє: енергія магнета є настільки сильна, що хвили не мають на неї жадного впливу. Дали, що захистом від електричних хвиль являється клітка Фарадея, на яку хвилі не ділають. Деяки часописи мирилися з тим, що згаданим апаратом можно здержувати рух мотора, що запалюється електричною іскрою, яка виходить з магнета; за то не можна спинити рух мотора, який запалюється іскрою з акумулятора, бо хвилі діляють від'ємно на магнети, а на акумулятори і електро-магнети не мають впливу. Багато подібних висноків можна було знайти на сторінках преси. Матюз по невдачі, яка зустріла його з боку урядів и преси, стративши до того ж при дослідах око, знехотився и припинив дальшу працю над поширенням свого винаходу. Його асистент и приятель Альбан Роберт не дуже жалкував над невдачею, що зустріла його професора и приятеля. Він поробив де-яки зміни в апараті і виїхав з ним до Відня, де в залі мійського театру, в присутности фахівців перевів декілька пробних викладів. Відтак їздив він ще по декількох більших містах, де у своїх показах здержував мотори о силі 90 коней механичних, убивав воли і другі тварини, призначені на заріз — на віддалі де-кількох кілометрів. Таємниця винаходу Матюза таким чином зістала виявленою. При тім виявилося повне незнання справи дописувачем „Ехо де Парі", який опирався на пункті закону Ампера, що сила хвиль електричнихъ зменшується пропорційно квадратові віддалі. Але на жаль тут не входять у гру електричні хвилі, а проміння, витворені електро-хемічним способом о великій силі і твердости (негнучкости) що відповідають промінням гама проф. Бекереля, та мають властивість проходження через металеві плити, товщиною в декілька сентиметрів, і невтралізуються тіла, що заряджені електричністю. Ці проміння не ізолюють майже жадним тілом, а також і кліткою Фарадея. Вони затримують рух мотора тим, що проходять через стіни мотора, йонізують внутри мотора повітря між електродами свічей, від чого електрична іскра вже не може витворитися, бо йонізоване повітря стає добрим провідни-

ником, а тому і мішанина не запалиться, і наслідком цього спиняється рух мотору. На індукційну цівку ділає так: коли електромагніт відтягне контактову пружинку, то не може наступити парерва первісного току, бо зйонізоване повітря між контактами добре проводить ток. Загально відомим є, що не перервавши первісного току, не можна витворити току вторного і викликати іскру між електродами свічей в моторі. Ці проміння названо диявольськими, або проміннями смерти.

В січні місяці 1924 р. англійські газети „The Artillery Coast“ та „The Army Guartely“ доносили будь-то німці при навчанні військових автоколон послуговувалися відповідними апаратами, які на віддаль кількох кілометрів спиняли авта, так що треба було другими машинами відвозити їх до гаражів. Такі пробні навчання тривали кругло десять доб. Згадані газети закликали антантську контрольну комісію до більшої уваги над німецьким зброєнням.

В червні 1924 р., по газетних відомостях, на німецькій території були повалені чотирі аероплани французькі і один румунській на однім і тім-же місці. Слідство на місці виказало, що впавші літаки були заосмотрені в акумулятори і цівки індукційні чинні і запасові; тіла пілотів були посинілими, як ніби від де-кількох днів були мертвими, хоч комісії прибули за кілька годин по випадку. До складу комісій входили представники Антанти. Міжсоюзничі ревізійні комісії не дали жадних наслідків; знайдені лише сильні електричні урядження, що служили до промислово-господарчих цілей, але жадних подібних апаратів не знайдено. Лише преса в гострому тоні нападала на німців та на Антантську комісію, яка ніби занедбує свої обов'язки.

Апарат Матюза, що витворює проміння смерти (рис. 3) збудований на взірець лампи Рентгена й Аронса. Нутро лампи виповнене розрідженим газом, т. зв. двоокисом живого срібла; до нутра вкітовано 3-и металеві електроди: 1) анод, 2) катод і 3) антикатод, який сполучений назовні лампи з анодом, служить до збільшення скорости електронів. Стіни лампи зроблені з грубого шкла; в передній стіні вставлено віконце з тонкої алюмінійової бляхи, через яке проміння

виходить на зовні в повітря. Перед віконцем уставлене рухоме овальне дзеркало, яке було додане Люблїжуа в 1926 році. Це дзеркало обертається з великою швидкістю. Коли кріз лампу переходить електричний ток, то на катоді витворюються проміння, які під впливом розрідженого газу перетворюються в проміння Бекереля (гама) з великим відсотком ультрафіолетових промінів; відтак ці проміння, прискорені антикатодом, виходять через алюмінійове віконце назовні, попадають на дзеркало, яке в той час обертається з великою швидкостю. Це дзеркало збільшує силу проміння, витворюючи т. зв вторні проміння, і надає промінням відповідний напрямок. Цим дзеркалом можна регулювати віддаль ділання промінів, наближуючи, або віддалюючи його.

Фізіологичні властивости, випробувані на звірятах (згідно відомостей з газет) слідуючі: звірина, піддана діланню проміння, дістає сільне зтрясення всіх органів і протягом кількох секунд перестає жити. Лікарські досліди виказали, що згадані проміння убивають органичні клітини. При тім належить згадати, що для витворення згаданих промінів потрібне дуже високе електричне напруження.

В початках б. р. газети подали відомість про винахід американським фабрикантом апаратів Рентгена Д. В. Куліджом нового апарату, який витворює подібні проміння (рис. 4). Як пояснює п. Бернацький на сторінках краківскої преси між апаратами Матюза а Куліджа є та ріжниця, що в Куліджа анод сполучений з катодом тонким дротом, який висилає проміння, чого немає в Матюза, де між анодом а катодом є вільний простір, а проміння висилає катод.

Маємо надію, що при належнім удосконаленні апаратів, ці проміння знайдуть велике примінення в майбутній війні, як оборонний середник проти аеропланів, танків і других машин, в яких початкову енергію побуджає електрична іскра.

Рисунок 1-й

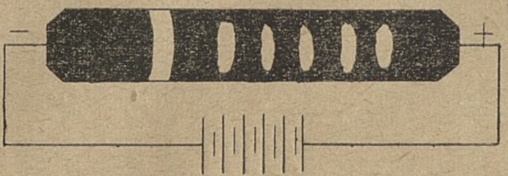

Рисунок 2-й

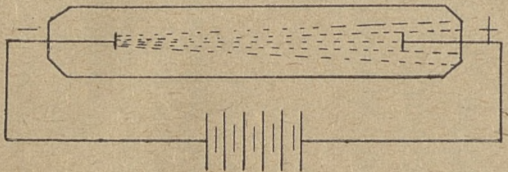
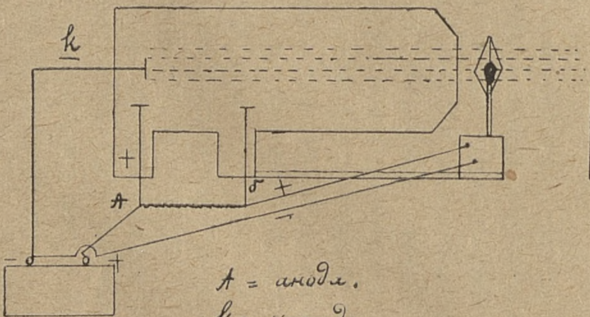

Рисунок 3-й

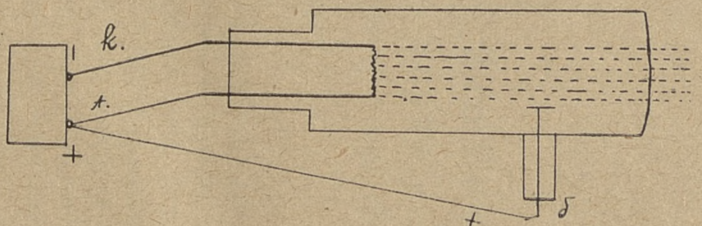

А = анодъ.

k = катода.

б = антикатода.

Рисунок 4-й

Б. СУЛКІВСЬКИЙ,
Генер. Штабу Полковник.

З історії формування 2-го Січового Запоріжського корпусу

на південно-західньому фронті в році 1917.

(СПОМИНИ).

I.

У липні р. 1917, по довших стараннях, дістався я на посаду начальника штабу 16-ої пішої дивізії, що стояла в цей час на південно-західньому фронті десь біля Тернопіля.

Прибувши на місце я був приємно вражений тим відносним порядком та дисципліною, що панували в частинах дивізії. Це особливо відчувалося при порівнанню частин дивізії з деморалізованими частинами Північного фронту, на якому я до сего перебував.

Придивляючись навколо я спостеріг, що найкращий порядок панував у частинах 16-ої дивізії, що входила до складу 6-го армійського корпусу. Трохе гірше справа стояла в других частях корпусу і зле в корпусах, що з 6-м сусідили.

Трохе згодом знайомлячись зі станом дивізії ближче я зрозумів причину такого відріжнення дивізії, а почасти і цілого корпуса, від сусідів. Головним чинником порядку в дивізії (і корпусі) були українці, що складали майже 80% людей як дивізії, так і корпуса, і при тому людей, міцно зорганізованих на національному грунті.

Організованність на зовні виявлялася в радах: сотенних, полкових, дивізійних та корпусній.

Ради, обрані козацтвом, репрезентували останнє і, спираючись на повне довірря козацтва та його підтримку, посідали великий авторитет. З авторитетом рад, з їх силою і значінням мусіли числитися всі инші чинники.

Серед козацтва ради провадили енергійну працю по національному усвідомленню, а разом з тим і працю культурно-освітню. Зовнішнім проявом цеї праці були віча, відчити, лекції і вистави.

Праця провадилася з запалом і корисно впливала на козацьку масу, оберігаючи її від морального роскладу та руйнуючих впливів большевицьких агітаторів, діяльність яких на фронті поширювалась все більше й більше.

Дякуючи радам і їх впливам на життя корпусу роля офіційних „органів революції"—комітетів—корпусного, дивізійних, полкових і сотенних відходила на другий план і в істоті була незначною. Комітети не мали за собою—в порівнанню з радами—значної реальної сили, що їх би підтримувала. Не дивлячись на те, що вони в той час вже були опановані через большевиків (досить того, що на чолі корпусного комітету стояв відомий большевик тов. Карахан), діяльність комітетів не могла внести великої розрухи в життя корпусу і зводилася головно до балачок. Мені, як начальникові штабу приходилося декілька разів мати конфлікти з комітетами і звертатися за допомогою та інтервенцією до рад і кожного разу наслідки ділання рад були однакові: комітети несли поразку і вибрики їх припинялися.

Діяльність рад, що спочивала на міцних та здорових націоналних підвалинах, була підвалиною порядку й спокою; вона нейтралізувала руйнацьку працю збольшевичених комітетів.

Головою корпусної ради і одночасно — душею національної й культурно-освітньої праці в корпусі—був п. Трохименко, нині вже небіжчик. Маю певність, що світла постать цеї, передчасно згаслої людини, на все життя позостане в пам'яти тих, що з ним співпрацювали.

Незвичайно енергійний, глибоко захоплений національною ідеєю, п. Трохименко працював не покладаючи рук, не знаючи втоми. Цей сухітник горів сам і своїм запалом скупчував біля себе навіть байдужих примушуючи їх також ставати до праці. В стосунках суспільних та товариських він був витриманим; характер мав живий і веселий. Поруч п. Трохименка треба відзначити його ближчих співробітників

п.п. Абраменка, Пилипенка, Манжулу, Уланівського, Дідова (голова ради 16 дивізії) й инших. Згадую тих, з котрими мені при праці довелося стикатися й прізвища яких заховалися в моїй памʼяти. Тому хай ласкаво пробачуть ті з діячів того часу, що працювали в корпусі й дивізії, і яких я тут не згадав.

Загалом кажучи, ради складалися переважно з молодечі, яка в працю вносила запал і відданність молодости і тільки їй властиві силу та енергію.

II.

В основі діяльности рад лежала ідея створення власного, національного війська. Переведення цього в життя було головним політичним завданням, а досягалося це радами через подвійну працю яку вони вели: працю т. м. внутрішню— працю по усвідомленню козацтва під оглядом національним, і працю зовнішню, що виявлялася в безуставичних заходах рад у справі українізації корпуса перед вищим командуванням і иншими зацікавленними чинниками, а також—у боротьбі з чинниками, ворожими цій справі.

З цих чинників одні були ворожі цілій справі українізації, ворожі самій національній ідеї та її втіленню в українське війско; другі—байдужі, що до ідеї українізації взагалі, ставилися вороже до конкретного факту — до українізації 6-го армійського корпусу.

Цікаво зазначити, что в опозиції до українізації корпусу сходилися „в трогательном единеніи" протилежні елементи, поза цею справою завше ворожі: „контр-революціонери" (по тодішній термінології) в особі командного й старшинського складу, та „революціонери" — представники демократичних елементів—комітетчики й діячі ріжних партій та угруповань.

Головним і засадничим ворогом українізації 6-го корпусу були офіційні „органи революції" — комітети, на чолі з корпусним.

Стремління рад до українізації і заходи їх з цим звязані комітети трактували як „зламання єдиного революційного фронту". Діяльність рад в цілому комітети уважали за

„контр-революцію“, „сепаратизм“, шовінізм“, „буржуазний імперіялізм“ і под.

Оскільки було в їх силах, комітети гальмували і перешкоджували справу українізації від її початку й до кінця. В цьому питанні не було жадної згоди, жадного компромісу.

Командний і старшинський склад корпусу в своїй опозиції до українізації керувався иншими мотивами. Переважна більшисть момандного складу з походження була з росіян, яким не всміхалася служба в українських частинах, а подруге — і це головне — корпус, особливо 16 дивізія, мав в своєму минулому славну бойову історію і певні традиції. Імена Суворова, що в свій час був командіром 62 Суздальського полку, та Скоболева, що командував 16 дивізією під час російсько-турецької війни р р. 1877-78, про це вимовно говорять. Старшинські кадри, що стояли на сторожі славної історії і традиції своїх частин та дбали про її захованя не могли легко погодитися, аби з українізацією цих частин загинула колишня їх слава, як частин російських.

Треба об'єктивно признати, що ці мотиви опозиції командного й старшинського складу мали певну слушність. Ними не можна було легковажити. В той же час, ця опозиція, найбільше утруднювала і затягала справу українізації. Треба було найти вихід, треба було примирити суперечність інтересів та устремлінь.

Вихід через деякий час було знайдено в формі певного компромісу. Шостий корпус мав бути поділений на два— російський і український. Таке резвязання питання мало, правда, свої від'ємні сторони - замість одного міцного корпусу творилося два слабших, а до того ще в російськім—мало бути досить старшин і бракувало козаків, а в українському—навпаки—брак старшин, особливо вищих рангів. Самий поділ вимагав складної праці, яку неможливо було перевести на фронті; треба було богато часу на поповнення, постачання зброї та амуніції і под. Але це був єдиний можливий вихід з складної сітуації, що в той час утворилася в корпусі.

Щим щляхом і пішли ради, а з ними також ті з командного складу й старшин, що прихильно ставилися до справи

українізації, чи то як українці з походження, чи як співчуваючі цій справі.

З числа старшин, що від самого початку стояли при українізації корпусу, треба згадати генер. Мандрику, нач. 16 пішої дивізії, ген. Поджіо, командуючого 4 дивізією, полковника Офанасіева, командіра 6 мортірного дивізіону, корпусного лікаря Деполовича, сотників Лотоцького, Волосевича, Царенка, Фоменка, Гординського та инш. Завжди прихильно ставився до справи генерал Греків підчас свого недовгого перебування на посаді начальника штабу 6-го корпусу.

Були рівнож старшини не українці, які нічого не мали проти українізації, а деякі з них навіть залишилися в складі українського корпусу, як, наприклад, полковник Сопоцько-Лозицький, поляк з походження, полковник Натієв осетин, підполковник Маркович—серб, та инші.

Відношення вищих командних інстанцій — штабів-армії, фронту, та верховного головнокомандуючого, до справи українізації корпусу можна окреслити яко пасивне. Наскільки можу судити воно не мало виразного обличчя: це видношення не було ні прихильним, ні ворожим. Воно залежало від політичних стосунків та ситуації в запіллю. Ці інстанції бажали пристосуватися до поглядів і настроїв комітетів, своїх же поглядів на це важливе питання зовсім не виявляли.

В кожному разі помітна була тенденція затягати справу українізації і то по ріжних мотивах. Яко головніщий з цих мотивів височувався той, що українізація викличе „потрясеніе фронта“. А між тим на фронті, після невдалого наступу організованного Керенським в червні р. 1917 і прориву фронту німцями у відповідь на цей наступ, що потяг за собою панічний відворот армій Південно-Західнього фронту на лінію—Броди—Збарож—Гусятин і р. Збруч — запанував спокій, що не переривався майже до кінця війни.

Вибивши російські частини з Галичини центральні держави забрали свої частини на другі фронти; російський фронт тепер був лише „зазначений“ і на ньому союзникам не загрожувала жадна небезпека.

Правда, майже щодня воюючи сторони обмінівалися гарматними стрілами, але на тому й кінчалося. Загалом на фронті було тихо й нудно.

III

Проєкт поділу 6-го корпусу на російський і український блукав по інстанціях. Кілька разів їздили делегати рад до штабів армій, фронту й ставки аби приспішити його вирішення; але наказу про поділ не було, й не було. Штаби, правда, запевняли, що справа поділу принципово вирішена, але здійснення поділу повисло в повітрю. Це викликало певне незадоволення, а навить обурення в самому корпусі. Як українці так і росіяне всім цим були зденервовані.

Загальна ситуація на фронті з кожним днем гіршала. Розвал і деморалізація поступали швидкими кроками особливо після невдалої спроби Корнілова. Підтримувати порядок серед козацтва і в той же час боротися з розкладовими елементами ставало трудніше й трудніше.

Більш гарячі й нетерплячі домагалися переведення поділу самочинно, чи як тоді казали „явочним порядком“. Одначе керуючі кола хтіли бути послідовними и не бажали сходити с легального шляху.

Нарешти, десь на початку листопаду, прийшли відомости, що ставка на поділ погодилася і що український корпус у загальній номенклатурі одержав нозву 51-го армійського корпуса.

Незадаром прийшов також наказ Генерального Секретаря військових справ, С. Петлюри, про сформування з виділених з 6 корпусу українських частин 2-го Січового Запоріжського корпусу.

Так по довших змаганнях і суперечках народився цей корпус, що був другим з числа українських на південно-Західньому фронті (першим був корпус ген. Скоропадського).

Командіром корпусу призначено начальника 16-ой пішої дивізії ген. Мандрику; начальником штабу корпусу—начальника штабу 16 дивізії генерального штабу підполковника Сулківського, начальником 4 дивізії — ген. Осець-

кого, начальником 5 дивізії — ген. Поджіо; інспектором артилерії корпусу — полковника Офанасієва. Инші призначення вищого командного складу мали наступити додатково.

Тут треба відмітити, що ці призначення були зроблені в порозумінню та за згодою корпусної ради.

Переведення в життя поділу 6-го корпусу мало відбутися в ближчому запіллю, куди корпус мав відійти після зміни з позицій. Потім, 2-гий Січовій Запоріжській корпус для закінчення формування мав розташуватися в районі Меджибижа — Летичева.

На жаль накази про зміну корпуса залишилися на папері. фронт був остільки здеморалізований, що наказів уже не виконували. Крім того, не було бажаючих стати на позиції. Комітети ріжних частин, що в цей час уже мали владу в своїх руках, відмовлялися видати наказ про зміну і то під ріжними претекстами.

В такій ситуації ми звернулися за допомогою до Генерального Секретаріяту по військових справах і на зміну нам було призначено 1-й Український корпус (ген. Скоропадського).

Дійсно, скоро начали прибувати ешелони з частинами корпусу: штаб 1-ої дивізії з командіром ген. Гандзюком на чолі і два полки. Але не встигли вони розпочати зміну, як одержали наказа негайно вирушати назад. Причиною було те, що здеморалізовані зграї салдацькі, які сунули з фронту, самовільно кидаючи цей остатній, грабували й нищили всю Правобережну Україну загрожуючи самому Києву. Треба було рятуватися від цеї навали і 1-ий корпус мав це перевести.

Ми знову залишилися на фронті. Чекати зміни вже не було рації. Вищий командний склад і штаби в цей мент фактично не керували частинами; самі частини, коли ще не разбіглися, не уявляли чогось організованого і були цілковито небоєздатні.

Треба було виходити з пасивного чекання, а тому було вірішено перевести поділ корпусу на позиції, до чого й було приступлено.

Поділ скарбового майна й амуніції відбувся досить мирно. Керували цим поділом спеціяльні комісії з представників комітетів і рад.

Після поділу російські частини відійшли в резерв, а 2-ій Січовий Запоріжськіий корпус залишився на позиціях, хоч він сам перебував у досить хаотичному стані формування.

Великій брак командного складу відчувався на кожному кроці, бо навіть начальник 4 дивізії генерал Осецький до частини не прибув. Не прибули майже всі командіри, що були призначені Генеральним Секретаріятом з других частин. Чи вони не могли прибути з причин від них незалежних, чи в цих трагичних обставинах певніще було сидіте у Київі при центральних урядах — скязати не можу.

Що до командірів полків — менше половини було з кадрових старшин: решта — молоді підпоручники та прапорщики (полків у корпусі було 12). Штаби й корпусні установи також не були належно організовані, бо більшисть старшин й урядовців, як росіяне, залишилися при російському корпусі

До всього цього бракувало грошей та амуниції і обозів.

Такий був стан першої стадії формування. А навколо панувала повна анархія и деморалізація. Все це взяте разом чинило корпус не тількі не боєздатним, але майже не життєздатним.

Мимо всього цього корпус залишався на фронті і повнив службу старано (правда, ворог заховувався зовсім пасивно); козаки не кидали частин.

Щоби остаточно змалювати смутний стан корпусу ще мусимо додати, що не всі особи з командного складу цілком відповідали своєму призначенню. Командір корпусу генер. Мандрика зовсім не надовався до такої високої і відповідальної посади. Людина пасивна, без власної ініціятиви и без сталих поглядів він, як командір, майже не впливав на життя корпусу. Уникаючи відповідальности і клопотів, при самих трагичних обставинах і подіях тих часів, залишався у себе і розкладав пасьянс або ворожив на картах. Начальник штабу корпуса був досить молодим старшиною гене-

рального штабу — без відповідного довсіду й службового стажу, потрібних для повнення так важливих обовязків і то в момент формування як штабу, так і самого корпуса.

Зогляду на брак старшин генерального штабу (таким в корпусі був лише один начальник штабу корпуса), на посаду начальника штабу 4-ої дивізії тимчасово було призначено полковника Пузицького, що прибув з 5-го армійського корпуса з відділом українців. Полковник Пузицький кадровий, муштровий старшина, але жадного досвіду в службі штабовій та генерального штабу не мав Зрозуміло, що він не міг успішно працювати на цій посаді, та ще під час формування штабного апарату. Рівно не міг відповідати призначенню тимчасово виконуючій обовязки начальника штабу 5-ої дивізії підполковник Маркович, якій під час війни відбув 3-х місячні курси при військовій академії, та пізніше кілька місяців виконував обов'язки старшого ад'ютанта штабу 16 дивизії.

Про брак досвідчених командірів бригад, полків, курінів, батарей, та брак кадрових старшин взагалі вже було говорено вище.

Таким чином від самого початку корпус був поставлений у ненормальні умови, що фатально відбилися на його існуванню і всокупности, через деякій час, привели до загибелі.

Великою помилкою було разпочаття в тодішніх обставинах формування корпуса. Треба було формувати дивізію 4-х полкового складу. Це була би нормальна і міцна частина, з нормальним старшинським складом, з готовим уже штабом та готовими дивізійними установами.

Але коли ця справа разпочиналася, ніхто не передбачав того катастрофального ходу подій, що перешкодили перевести формування корпусу в більш-менш нормальних умовах.

IV.

Після захоплення ставки „главковерхом“ Криленком за допомогою відділу матросів—„краси і гордости революції“— розруха й розклад фронту набірають пекельного вигляду.

Озвірілі салдацькі маси, стративши, що було людського, займаються полюванням на своїх бувших старшин та братаються з ворогом, якому за горілку та инші напої про-

дають борошно, хліб, сало, мило і зброю-кулемети та гармати. Розпродавши, або знищевши „казенне“ добро цілі маси спішать до дому, аби не упустити моменту поділу землі. По дорозі кидають решту майна, грабують все, що тільки можна і нищать, що ще не знищено попередньою хвилею. В грудні р. 1917 в ближчому запіллю, в околицях Волочиська-Ланівець блукало в полях кілька тисяч військових коней, яких вже не було кому доглядати. Навіть місцеві селяне відмовлялися брати щих коней, бо не було змоги таку їх кількість прогодувати.

Транспорт, що за час війни і так значно зносився, тепер остаточно розладжуеться. Залізниці не можуть правильно функціонувати — цьому перешкоджують зновуж таки солдати, що забірають потяги для себе, для руху до дому. Підвоз для фронту необхідних річей припиняеться, а місцеві засоби, або вже вичерпані, або зновуж таки знищені. Фронтові загрожуе голод.

Одначе навіть у цих страшних обставинах у 2-му Січовому Запоріжському корпусі панує ще відносний порядок: козаки повнять службу, не втікають самовільно і масово до дому, не грабують, не чинять насильств над старшинами!

Мало того, корпус ще бореться з большевиками! Коли штаб XI армії, що стояв у Староконстянтинові, захоплюють большевики, від корпусу вислано два полки; ці полки допомагають розігнати большевиків і украї̈нізують штаб. Коли в Волочиську, в районі 5-го армійського корпусу виникли заворушення і різня старшин, яка перейшла потім у грабунки мирного населення, туди теж було післано з корпусу два полки для встановлення ладу. Нераз приходилося висилати спеціяльні „експедиції“ до сусідніх корпусів, коли збольшевичена маса починала розправу з нечисленними там украї̈нцями. Був навіть випадок, коли наші козаки привели до штабу корпуса взятого до полону голову одного з революційних комітетів. Я не знав, що робити з цим „полоненим“ і наказав у вечері відвести його до своєї частини. Тепер би я цього не зробив.

У цім часі через фронт корпусу в Збаражі переїздила українська делегація, що направлялася для переговорів з ні́м-

цями до Берестя. Штаб корпуса в справі переїзду делегації вів переговори з німцями. Пізніще, в Збаражі закладено центральну станцію для безпосереднього сполучення мирної делегації з Києвом.

Так тяглися на фронті корпусу один по другому ці страшні грудневі дні. Всім було ясно, що такий стан річей довго трівити не може. Було ясно — треба корпус відвести з фронтового пекла в якесь більш затишне місце і там привести його до нормального стану, бо инакше, було ясно, корпус загине.

Одначе всі проєкти зміни корпусу були не до зреалізування, бо не знаходилось божаючих стати на фронт. Рішучий удар корпусові, який можна вважати за початок кінця його існування, нанесли, одначе, не большевики і витворений ними хаос, а своя-ж вища влада — накази й розпорядження Генерального Секретаріяту по військових справах, на чоли якого тоді вже стояв смутної пам'яти П. Порш. Остаточно доконав корпус, як побачимо далі, наказ Головнокомандуючого Збройними силами України полковника Капкана.

Політика п. Порша в тім часі полягала, здається, на суперництві з большевиками — хто раніше виголосить більш радикального наказа, що спричинився-би до конечного розвалу війська, як організованної сили. Першою такою „реформою“ п. Порша був наказ про скасування рангів та відзнак. І це робилося в той час коли весь корпус носив блакитні погони та відзнаки!

Нікому з козаків корпусу не приходило в голову проти цього протестувати; навпаки, кожний козак був свідомий своїх національних погонів та відзнак і належно шанував своїх старшин, звертаючись до них зазжди по ранзі, а не „товаришу“. Але не було ради; довелося знімати погони. Вмісто генералів та полковників появилися отамани, решта— стали старшинами по посаді.

Другим, ще більш шкідливим роспорядженням п. Порша був наказ про передчасну, до закінчення війни, демобілізацію річників 1901, 2 й 3. Це були найкращі, найбільш національно свідомі козаки; між ними була значна кількість підстаршин. Після звільнення згаданих річників у корпусі

залишилася молодь мало дисциплінована, мало вишколена і легко податлива. Корпус дякуючи цьому розпорядженню стратив принаймні 80% попередньої вартости.

V.

Події на Вкраїні, територію якої все більше заливали большевицькі орди, примусили Уряд ще до підписання миру з центральними державами зняти українські частини з фронту. Ім доручалося тепер підтримувати порядок у самій країні та стерегти кордони від Москівщини.

Згідно наказа командуючого збройними силами (цей наказ корпус отримав у середині грудня) 2 Січовий корпус мав вирушити для охорони північних та східних кордонів. З цею метою корпус своїми частинами мав обсадити лінію: Чернигів—Ворожба—Суми—Білгород—Купянськ. Штаб корпусу мав розміститися в Харькові.

Перспектива виїзду з фронтового пекла нам усміхалася, але ми в тойже час добре розуміли небезпеку кордонного занадто розтягненного розміщення частин корпусу, який ще до того не закінчив свого формування. Тому ми просили про призначення нам меншого району і підкрипили наше прохання тим, що в недовгому чаві корпус буде уявляти боєздатну силу, здібну до виконання поважнищих задань. Одначе наші заяви і прохання не було узгляднено. Ми недостали навіть відповіді. Приходилося виконувати наказа в такому вигляді, як він був надісланий на початку.

Від'їзд корпуса з фронту не був легкою справою. На кожному кроці зустрічалися все нові трудноші. Першим важним питанням була зміна корпусу на позиції. З попередніх спроб ми вже знали, що бажаючих нас замінити трудно знайти. Одначе по довших переговорах нам нарешті пощастило організувати зміну і.то в спосіб заміни нас „революційними“ та „ударними“ батальйонами, що трималися ще більш-менш у порядкові. Решту нашого фронту погодилися заступити сосідні корпуси шляхом розтягненя своїх частин.

Зарані був вироблений план зміни частин корпусу і від'їзду їх з фронту.

Другою, не менше важливою справою було здобуття ешелонів для від'їзду.

Розруха на залізницях спричинялася до великих затруднень в цьому відношенню.

Одначе і це нам пощастило перебороти. Комендант найближчої до фронту вузлової станції — Шепетівки — Золотаренко, згодився вжити всіх зусиль, щоби тільки добути потрібні вагони та паротяги. Він ставив лише одну вимогу, щоби на допомогу йому з корпуса відрядили спеціяльні команди. Ці команди мали охороняти зформовані ешелони від захоплення; під їх же охороною ці ешелони подавалися в призначені місця. На станціях, від Шепетівки і до штабу корпуса, також прийшлося розмістити спеціяльні охоронні команди, що слідкували за порядком і забезпечували рух ешелонів

Палива для паротягів також бракувало, а тому було організовано біля Збаражу рубку лісу.

Кінець кінцем трудноці переборені і перед самим Різдвом частини почали від'їздити. В авангарді рушила 4-а дивізія; за нею мала вирушити 5 дивізія.

25 грудня згідно наміченого плану вирушив штаб корпусу до міста нової стоянки у Харькові. Після Шепетівки рух ешелонів став дуже нерівномірним. Доводилося чекати по станціях звичайно по кілька годин, а на ст. Козятин— навіть кільки днів. Від Козятина та Фастова ешелони корпуса було скеровано на Черкаси й Кременчук, себ-то кружним шляхом, бо вища влада не хотіла пускати їх до Київа з обави, щоби вони там не залишилися.

В Черкасах штаб корпуса переїхав на Лівобережну Україну, а через кільки день прибув до Лубень. Тут на станції знаходилося кільки українізованих ешелонів, що прибули з західнього фронту, а далі за рікою Сулою на ст. Ромодан стояли вже большевицькі ешелони, які провадили наступ на Київ.

У вечері в Лубнях відбулася нарада. В ній взяли участь командір корпуса з начальником штабу, командіри ешелонів, про які я згадував вище, представники місцевої влади, а також представники місцевої старшинської організації.

На цій нараді було ухвалено боронити Лубні тими силами, що малися під руками, а тим часом штаб корпуса мав підтягувати свої ешелони. Але в ночі українізовані ешелони з західнього фронту перейшли на бік большевиків і самовільно від'їхали до ст. Ромодан. Штаб корпуса залишився один зі штабною сотнею (60 козаків). Чолові ешелони з частинами були скеровані на Ромодан — Ворожбу — Суми. На шляху Київ—Полтава їх не було. В такій ситуації приходилося розпочинати відворот.

Дальші події пішли скорим темпом. Ешелон штабу корпуса без звязку з частинами поступово, в міру наближення большевиків, відходить зі станції на станцію, поки не дістався до Переяслава, де й затримався на кільки день.

Тут ми дізналися, що станція Дарниця вже захоплена большевиками і що ці останні вже обстрілюють Київ. Ситуація склалася тяжка — ворог був зпереді нас і за нами; звязку з частинами корпусу штаб останнього не мав.

Після короткої наради було постановлено виладнуватися з ешелону й йти до м. Переяслава, скориставшися для цього деревляним мостом, що був споруджений у час світової війни. Вирушили вечером після наради і другого дня були вже в Переяславі.

У місті про большевиків ще не було чути, але місцевий комісар, відомий з часів революції р. 1905, Хрусталів-Носарь, вже розпочав організацію оборони міста притягаючи для цього місцевих старшин та молодь.

Комісар по прибутю штабу корпуса з'явився до нього і запропонував співпрацю з ним, на що звичайно штаб і погодився. Тимчасом ми вживали заходів, аби звязатися з частинами корпусу, що пересувалися ще по Правобережній Україні. Але й тут нас чекала невдача. Щось через два чи три дні Хрусталів-Носарь утік з Переяслава за Дніпро. Знову штаб залишився сам, а большевики вже почали посуватися на Переяслав і скоро їх розїзди були під містом.

В такій ситуації трудно було щось починати, та ще до всього цього козаки штабу почали вимагати звільнення. Вирішили — козаків відпустити, а самим перебиратися за Дніпро.

Грошей на виплату як козакам, так і старшинам, не було. Де було інтендантсво корпусне—ми також не знали. Прийшлося продати з торгів скарбове майно й коней, бо все рівно ми не мали можливости їх зберігти. Як старшинам так і козакам штабу видали посвідки з печаткою, на якій була вміщена офіційна назва корпуса, яку він одержав при переформованню 6-го корпуса—51-й армійській корпус". Цю печатку виготовив один з урядовців штабу з картоплі, бо користатися печаткою з українською назвою корпусу в тій ситуації було небезпечно.

Після цього козаки розійшлися; залишився лише командір корпуса, начальник штабу та старшини й урядовці, але, правда, не всі.

Ми вже були готові до переїзду через Дніпро, коли в місто ввійшли большевики. Треба сказати, що вони нами зовсім не цікавилися і нас не чіпали. Ми більш-менш спокійно пересиділи аж до приходу німців. Правда, в самому Переяславі орудувала місцева голота; відділи, т. м. регульні не залишаючись у місті посунули дальше на Київ.

З приходом німців рештки штабу корпусу вирушили до Київа сподіваючись, що пощастить зібрати все, що залишилося з корпусу.

Але всі старання не привели до бажаних вислідів. Другому Січовому Запоріжському корпусові не судилося більше воскреснути з мертвих. Його частини розпорошилися по широких ланах України; можливо, що деякі з його частин увійшли пізніше до складу других, уже нових формувань, але корпус як ціле—загинув.

Для тих, що працювали над його формуванням, що поклали досить праці, залишилася одна втіха: корпус 2 Січовий Запоріжський, хоч недовго, але існував і виконав все, що в тодішніх обставинах було можливе,

* * *

Так сумно закінчив недовге існування 2-ий Січовий Запоріжський корпус.

Хтож винний?—Менш у сього сам корпус, себ-то його ради, козаки та старшина. Вони робили все, що було в їх

силах, аби корпус зміцнити, аби йому забезпечити дальше і довше існування.

Але сила стихійна, міцніша від сили людської, захопила корпус у свій вирій і втопила його в розгойданих хвилях большевицького потопу.

А невдалі реформи та розпорядження власного вищого командування, що не зрозуміло тодішньої ситуації, не зорієнтувалося в ній, а може навіть і не уявляло собі на яких підставах мусить будуватися збройна сила народу, лише нищили відпорність корпуса, прискорюючи його загибель *).

*) Автор не бере під увагу ситуації, що була в Києві під час переведення реформ, які він характеризує як „невдалі", а тому кінцевий висновок його не можна вважати об'єктивним. Ред.

Редакція має змогу подати довідома шановних читачів відпис наказу Головної Команди від 2 квітня 1927 р. ч. 8:

„В цьому році минає 10-а річниця з того часу, як у виконання волі свого народу до незалежного державного життя, почала творитися армія Української Народньої Республіки.

9/22 травня 1927 року Св. Пам'яти покійним Головним Отаманом встановлено як перший день служби в армії У Н.Р. (Наказ Головної Команди Війська У.Н.Р. ч. 082 од 16.Х 1920 року) тому, що в цей день у Київі, на 1-му Військовому з'їзді, було обрано Українській Військовий Генеральний Комітет, що розпочав формування озброєної сили молодої Республіки.

Одже, день 9/22-го травня єсть днем річного свята армії У.Н.Р. який вояцтво її, де-б і в якій кількости не було, святкуватиме зі всією, належною цьому дню, урочистостю“.

РОЗДІЛ IV.

Десята річниця існування Армії У. Н. Р.

Наказом Головної Команди від 2 квітня б. р. за ч. 8 встановлено 22 травня днем річного свята нашої армії. До редакції журнала з ріжних країн поступили численні повідомлення про перебіг святкування урочистого дня, які нижче й подаємо.*)

ПОЛЬЩА.

ВАРШАВА. Урочисте свято 10 річниці існування Армії У.Н.Р було організовано комітетом, до складу якого входили: генер. штабу генер.-хорунжий Кущ, генер. штабу генер.-хорунжий Безручко, генер. штабу генер.-хорунжий Змієнко, генер.-хорунжий Шандрук, полковник Приходько, полковник Куликівський, адм. полк. Виговський і сотник Монкевич.

Згідно з наміченим програмом, дня 22 травня в митрополітанській церкві на Празі відправлено урочисту службу Божу. Правив протопресвітер війск У. Н. Р. п. о. Пащевській з численним українським духовенством.

Після служби Божої протопресвітер виголосив промову, в якій змалював той тернистий шлях, що ним ішла вкраїнська армія ось уже десять років.

Дня 28 травня в залі т-ва гандльовців (вул. Sienna ч. 6) відбулася урочиста академія.

Заля була по мистецьки удекорована значками штабів-штаба армії, груп, дивізій та полків. На підвищенню, серед живих квітів містилося погруддя св. пам'яти Головного Омамана С. В. Петлюри. Національні кольори влучно перепліталися з зеленню. По боках погруддя стояли прапори дивізійні та укр. студентської громади у Варшаві.

Розпочалася урочиста академія оголошенням листа, якого комітет одержав від Пана Голови Директорії і Головного Отамана Військ У. Н. Р., що ласкаво погодився взяти під свій Високий протекторат влаштоване свято:

---

*) Крім повідомлень з міст, де перебуває українська еміграція, при складенню звіта редакція користалася повідомленнями „Тризуба".

„До Комітету по святкуванню десятої річниці започаткування армії У. Н. Р.

Незалежні обставини не дозволили мені взяти особисту участь у світлому святі відродження збройної сили України... Не перед вільними громадянами Незалежної Батьківщини довелося нам урочисто згадати про патріотичні військові з'їзди 1917 р. та про творчу працю Генерального Військового Комітету.

В цей урочистий день не побачить Україна рідного війська, не зустріне борців за визволення, не привітає радісно вірних синів нації. Великий Вождь, Незабутній Творець збройної сили народу українського, загинув од ворожої кулі. Немало шляхетних лицарських могил жорстока доля розкидала на далекій чужині...

Та не сміємо падати духом, не можемо безсило опускати рук. Не для того Безталанна Україна послала нас на довге вигнання, щоб ми посміли доходити тут до зневірря. Не для того роспорошене вояцтво непохитно тримається традиційних, освячених квовью, прапорів армії Української Народньої Республіки, щоб ми втратили віру в світлу перемогу. Не для того Змучена Мати чекає лицарів-синів, щоб ми хоч на хвилину забули про яскраве завдання нашого життя — про визволення рідного краю...

Глибоко вірю, що патріотичне вояцтво українське не розгубило світлих ідеалів своїх серед злиднів тяжкого вигнання. Не маю сумнівів, що прийде слушний час — і на заклик рідної влади лицарі-орли полинуть на боротьбу за визволення Закутої в кайдани Батьківщини. — Знаю, що в скорому часі рідні жовто-блакитні прапори урочисто замають на широких просторах Щасливої Вільної Незалежної Держави-України!

Андрій Лівицький (в. р.)"

Ген. Сальській в своїй промові яскраво змалював головні підстави творення нашої армії, починаючи від р. 1917 і ту ідеологію, що була й є провідною в армії. Закінчив він закликом до вояків — бути готовими, бути на варті, щоби знову, коли покличуть, могли стати до боротьби за визволення рідного краю.

Після промови хор студентської громади виконав національний гімн.

Далі промовляв сотник Б. Монкевич, що виголосив реферат, присвячений пам'яти невідомого українського козака та докладно розповів про формування 1-го українського полку (Богданівського).

Третім промовцем ген. Кущем виголошено реферат „За визволення". (Дивись 3 книжку „Табору").

Студентський хор у перервах виконав низку пісень і вінже чудовим співом „Україна Мати", закінчив свято, що глибо зворушило всіх присутніх.

На академії, крім вояків, були присутні члени української колонії м. Варшави та богато гостей-поляків і представників грузинскої колонії.

Комітетом по влаштуванню святкування 10 річниці існування Української армії одержано численні привітання з ріжних осередків, де перебуває наша еміграція. В тому числі, від бувшого представника уряду У. Н. Р. при уряді Франції наступного листа, адресованого голові комітету:

„Ваша Ексцеленція!

Дозвольте мені з приводу святкування Х-ої річниці Української Армії, висловити Вам і всім иншим членам нашої Славної Армії, зібраним з Вами, нащадкам великих і славних на цілий світ козаків, наслідникам тих, що добували Москву й боронили Хотин з Сагайдачним, рятували Україну, Польшу й цілий христіянський світ від варварів, яким і папа, і цісарі й королі французькі та шведські віддавали шану— гідним потомкам героїв, з якими історія ні одної демократії не може рівнятися, мою глибоку пошану, моє гаряче привітання.

Тим, що боронили рідну нашу землю й цілий світ від нового варварства, що здобували Київ у 1919 р. і боронили Замостя в 1920, що задивляли своїм героїзмом до самого кінця нерівної боротьби — Слава!

Слава тим, що впали на полі боїв, і тим, що остались живі, стовпам величи й будучини України, її найдорожчий надії.

Граф Михайло Тишкевич (в. р.)."

ЛОДЗЬ. Організацію свята переводилося комісією, до складу якої входили: підполковник Ященко — голова, підполковник Неміловський — заступник голови, підполковник Нагнибіда—скарбник і сотник Барило—секретар.

Дня 29 травня о годині 12 відправлено молебінь; Співав мішаний український хор.

На молебні був присутнім командір IV польського корпуса генерал Малаховський з ад'ютантом та богато місцевих громадян-симпатиків. Українська колонія м. Лодзі була майже в повному складі. О годині 16 в залі польського Т-ва У. М. С. А. розпочалася урочиста академія, яку відчинив своею промовою голова комісії, що коротко з'ясував вагу та значіння сьогоднішнього свята. Після його промови хор виконав національні гімни—український та польський.

Далі заслухано рефераты: сотника Барило—„Організація й бойова діяльність Української Армії від 1917 р. до 1920“; підполковника Ященка — „Спільна бойова діяльність армій Української та Польсської в 1920 р.“; п. Гудзія — „Про стан санітарний в армії У. Н. Р.“

На академії, крім українців та поляків-симпатиків, були присутніми такі особи: п.п. воєвода Лодзінський Ящолтз, віцевоевода Левіцький, генерал Малаховський, секретар воєводи Росіцький, заступник керовника міліції Ізідорчикі й інш.

ПОЗНАНЬ. Заходами відділу Українського Центрального Комітету, Громади Емігрантів та Громади Студентів влаштовало урочисту академію в залі п. Яроцького.

Академію відчинив і першим промовляв п. генерал Ольшевський. Слідуючим виголосив реферат полковник Кузьмин—„Організація української армії“; п. Ю. Липа—„Життя, діяльність і смерть С. В. Петлюри“; і п. Ружицький—„Нарис про бойові организації в Галичині при австрійській державі та боротьба галицької армії разом з українською проти большевиків“.

У перервах між рефератами хор виконав цілу низку пісень.

(„Тризуб“, ч. 29/87).

ЛЮБЛИН. В урочистий день повстання армії Української Народньої Республіки українська колонія, що налічує біля 120 осіб, зібралася на урочисту академію, організовану відділом Українського Центрального Комітету. На академії виголошено два реферати — один присвячений історії української армії, а другий — з життя української еміграції. Згідно з загальнам бажанням присутніх вислано поздоровлення урядові У. Н. Р. та маршалові Пілсудському.

Перед академією відправлено службу Божу. Співав український хор.

(„Тризуб“, ч. 29/87).

РУМУНІЯ.

БУКАРЕШТ.

Свято десятої річниці започаткування армії У. Н. Р. відбулося 22 травня.

Коло години десятої майже вся українська колонія м. Букарешта зібралася в болгарській церкві (каля Каларашілор, 16) на поминальну службу Божу, по всіх тих, що загинули у визвольній боротьбі за незалежність України. Співав український хор, що надавало службі Божій особливої урочистості.

По обіді, коло години 20-ої, в залі „Трансільванія“ відбулася урочиста академія, під час якої виголосив доклад п. полковник Порохівський на тему: „Українська Армія, та її боротьба за волю“.

Говорячи про початки армії, докладчик відмічає, що започаткування українських частин йшло двома шляхами: з одного боку переводилися формування частин на терені України з вояків, що по тих або инших причинах перебували поза частинами, а з другого боку переводилася українізація цілих частин б. російської армії, як це ми, наприклад, бачимо з 34 армійським корпусом, що перетворився в 1-й Український корпус.

Духовним вождем, ідейним керовником армії був С. В. Петлюра. Він власним прикладом утворює бойову традицію, якою весь час була пройнята Українська Армія, історія якої повна прикладів легендарного геройства та відданности ідеї національного відродження.

Ідея—здобуття Незалежної Української Держави—світила армії в смертельних боях, зігрівала в холодних таборах смерти на чужині під час інтернування, а сьогодня дає змогу переносити всі злидні еміграктського життя.

Кінчаючи доклад, п. полковник Порохівський констатує, що армія фізично разпорошена, духовно складає неподільне, єдине тіло. „Ми вояки, каже докладчик, вважаемо себе в тимчасовій відпустці й чекаємо менту, коли Уряд У. Н. Р. покличе нас під жовто-блакитні прапори, що би продовжувати боротьбу за Державну Волю України“.

Після заслухання докладу одноголосно ухвалено надіслати Заступникові Голови Директорії Головному Отаманові Військ У. Н. Р. наступне привітання: „Українська колонія Букарешту, зібравшись 22 травня 1927 р. дружною національною сім'єю для святкування 10 річниці з дня організації української національної регулярної Армії, однодушно постановила вітати Вас, яко репрезентанта державних прагнень Українського Народу та яко Головного Отамана Українських військ.

Ми певні, що вже недалеко той щасливий час, коли Бать-

ківщина покличе всіх своїх синів для нової активної боротьби та для остаточного закріплення Державного Відродження України.

Українська організована колонія Букарешту, як і цілої Румунії, цим урочисто заявляє, що вона кожної хвилі готова стати під Українські Державні Прапори та що вона до кінця виконає свій патріотичний обов'язок".

Від імені вояків, що перебувають у ріжних містах Румунії на ім'я П. Головного Отамана надіслано таке привітання: „Високоповажаний Пане Отамане! Сьогодня, святкуючи день 10-і річниці Відродження Української Армії, ми, розсіяні по Румунії українські вояки, звертаємо більше, ніж коли-б-то не було, свій розум, свое серце й свое почуття до нашої милої нам Батьківщини та до її єдиного законного Уряду.

Чужа груба сила відірвала наш Уряд і нашу Армію від рідного Народу. Чужа сила роздирає на шматки тіло України.

Крівавою працею нашого народу живе й кормиться нетільки ввесь сучасний совітський світ, але й увесь III-й інтернаціонал.

Великі страждання Українського Народу холоднокровно перетворюються чужинцями в золото, яке разсилаеться по всьому світі для підбиття під III інтернаціонал далеких народів. Український Народ грабуеться, виснажуеться, винищуеться. Він гине духовно й фізично.

Ми болiемо серцем вкупі з нашим народом і вкупі з ним твердо віримо, що лише Вільна Україна дасть щастя, духовний та матеріяльний добробут своїм дітям.

В цей день нашого козацького свята—ми українські вояки, які на чужих землях, лісах, річках, на землі й під землею, в холоді й вогні—ще більше палаємо вогнем любови до нашого народу й покладаємо на Вас, Батьку-Отамане, та на наш єдиний Уряд всі наші надії.

Твердо віримо, що вже недалекий той час, коли Уряд У. Н. Р. на чолі з Вами, Пане Отамане, осягне віковічних прагнень Українського Народу.

Ми клянемося Священною Могилою Покійного Головного Отамана й пам'яттю всіх полеглих за Волю Батьківщини, що коли настане час нової визвольної боротьби, ми всі, як один, станемо до зброї і підемо на бій, не жаліючи свого життя.

Чекаючи з нетерпінням цього менту, ми щиро, від всього серця вигукуємо:

Слава Нашому Головному Отаманові!

Слава Нашому Урядові!

Слава Українській Армії!

Слава Нашому многострадальному Народові!

Полковник Порохівський".

ЖУРЖА. Над організацією свята працювала комісія, до складу якої входили: п.п. О. Коряко, Ю. Кушнірин, П. Желімборщ, Бринський та Власів.

Дня 22 травня відправлено молебінь за здоровля Головного Отамана та вояків армії, а після нього заслухано реферат п. Мельника — шефа української групи в Журжі — присвячений бойовій діяльности армії та споминам про її Вождя, світлої пам'яти С. В. Петлюру. Закінчили сходини загальним співом національного гімну.

По однодушному бэжанню всіх присутніх на сходинах надіслано П. Головному Отаманові та Урядові У. Н. Р. поздоровлення, що звучить так:

„В цей день на могилах померших у Журжі наших вояків та перед святою й славною пам'ятю Симона Петлюри, даємо урочисту обітницю свято й непорушно виконати до кінця свої обов'язки перед Батьківщиною.

В день відновлення боротьби під проводом Головного Отамана Військ У. Н. Р. одностайно однодушно станемо на ворога. Ніхто з нас не задумається покласти своє життя за ідеї, освячені кровію наших військ та їх Головного Отамана.

Вічна пам'ять полеглим! Слава Головному Отаманові військ У. Н. Р.! Слава Борьцям за Волю Рідного Краю!"

Зходини в цей урочистий день колонія українська в Журжі закінчила спільною товариською трапезою.

ДОРНА-ВАТРА. Група вояків, що перебуває тут, відзначила урочистий день товариськими сходинами. Заслухавши реферат, присвячений першим моментам творения українскої армії, присутні обмінювалися споминами про події, яких вони були вчасниками.

Через командіра Окремої Бригади полковника Порохівського українська колонія в Дорна-Ватра зложила слідуюче поздоровлення Панові Головному Отаманові та Урядові У. Н. Р. —

„Група українських вояків в Дорна-Ватра вітає Пана Головного Отамана та Уряд У. Н. Р. з великим святом 10-і річниці відродження Української Армії.

Бажаємо, щоби це свято якнайскорше ми могли відсвяткувати на майдані міста Київа.

А перед полеглими лицарями Землі Української низько схиляємо голови.

Пером земля Вам мученики!

Спочивайте. Розпочате разом з Вами діло, ми доведемо до кінця.

Слава Вам! Слава Україні!"

БОЛГАРІЯ. Українська громада 26 травня зібралася на молебень за здоровля Уряду У. Н. Р. та всіх вояків, що зосталися вірними ідеї визволення Батьківщини.

Після молебня зібралися в одному з більших помешкань на урочисту академію, під час якої були виголошені такі реферати:

1) „Симон Петлюра — Національний Герой“.
2) „Симон Петлюра та Армія“.
3) „За визволення“.
4) „Доклад про сучасні події на еміграції та на Батьківщині.

У перервах хор виконував пісні. Закінчили свято загальним співом національного гімну.

Настрій присутніх на святі був піднесений. Всі твердо вірять, що час остаточної перемеги вже близький. Зі смертю Головного Отамана не мусимо приходити до розпуки, а повинні дружно стати до дальшої боротьбы за Батьківщину, що поневолена роками і чекає на наш поворот. Гаслом нашим мусить бути: „До помсти, до боротьби“.

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА
ПОДЄБРАДИ.

До комісії по організації свята 10 річниці існування Армії У. Н. Р. війшли представники 1-ої Запоріжської, 2-ої Волинської, 3-ої Залізної, 4-ої Київської, 5-ої Херсонської, 6-ої Січової та окремої кінної дивізій, а також представники кінногірного гарматного дивізіону, 3-запасової бригади, Кордонного Корпусу, спільної юнацької школи та Генерального Штабу.

Згідно з програмом ухваленим комісією, дня 23 травня о годині 11 у костелі євангеликів п. о. Крижанівським відправлено панахиду за полеглих вояків армії. О годині 2-й тогож дня в залі "Обчанської Заложні“ відбулася урочиста академія з таким порядком:

1) Вступне слово голови т-ва вояків армії У. Н. Р. полковника Кмети Архипа;
2) Загальний огляд організаційних форм і чинів армії — реферат сотника Шевченка Володимера
3) Рушійні ідеї Української армії — промова професора Шульгина Олександра.

Велика заля „Обчанської Заложні“, в которій відбувалася академія, була прикрашена національними прапорами. На передній стіні містився портрет першого Головного Отамана С. В. Петлюри, а над ним великий герб України. По боках портрета на малиновому полі два щити з написами: на правому—Військовий Генеральний Комітет, а на лівому—Військовий Генеральний Секретаріят. Під портретом напис — Кіш Слобідської України. Портрет опоясаний жалібним пасом, до низу з під портрета опускаеться малиновий пас широкий, як і пор-

трет, на якому в хронологичному порядкові списано назви всіх частин армії. По боках пасу на 10 щитах виписані назви сучасних регулярних частин нашої армії. Навколо щитів розкидано дати славних боїв, що частини нашої армії мали за час визвольної боротьби.

На пропозицію полковника Кмети численні присутні вшановують вставанням память полеглих героїв.

Далі заслухали реферат сотника Шевченка. Його реферат, уміло виготовлений та майстерно виголошений, оглядає події з початку формування перших частин нашої армії аж до сьогодня. Докладчик зупиняється на всіх важніщих чинах славної армії, що була є й буде підставою незалежности України.

Кінчаючи реферат, сотник Шевченко констатує, що ідеали вояцтва, яке пройшло трудним бойовим шляхом, через усю Україну аж до таборів, сьогодня залишаються тимиж, що були в р. 1917. Вояки готові стати до бою, лише чекають на заклик, щоби завершити визволення рідного краю.

Наступний промовець проф. Шульгин коротко подав історію праці Військового Генерального Комітету. Засаднича ідея цеї праці залишается діючою і сьогодня: „Лише міцна армія поставить міцні кордонні слупи, через які не переливатимуться на Україну хвилі Московського хаосу“.

Закінчено урочисту академію співом національного гімну.

ПІВНІЧНА АФРИКА. 22 травня зібралися нас 9 душ козаків у маленькому ресторані за вечерею. Прослухали відповідний реферат та піднесли чарки за Уряд У. Н. Р., Заступника Головного Отамана А. Лівицького і за славу всього війська українського. Разом було і смутно і радісно. Смутно тому, що б'емося під чужими прапорами ради хліба, а радісно тому, що куда-б нас не закинула доля, тримаемось купи і не тратимо надії ще постояти й під нашими прапорами.

(„Тризуб“, ч. 29(87).

Перша річниця з дня смерти Голови Директорії Головного Отамана Військ У. Н. Р. св. пам'яти С. В. Петлюри.

ВАРШАВА. Двадцять п'ятого травня в день перших роковин трагичної смерти св. пам'яти С. В. Петлюри в митрополітальній церкві на Празі відправлено службу Божу. Служив єпископ Олексій при участи протопресвітера військ У. Н. Р. п. о. Пащевського та численного українського духовенства. Співав з українською вимовою митрополітальний хор.

На службі Божій був присутній Заступник Голови Директорії Головний Отаман А. Лівицький, що проїздом з Швайцарії до Румунії зупинився на кілька годин у Варшаві, вищі військові достойники армії, члени українського комітету та місцева українська еміграція.

Під час Служби Божої в церкві перебували прапори 6-ої Січової стрілецької дивізії, 3-го кінного полку та української студентської громади в Варшаві. Прапороносцям асистували старшина української армії та члени студентської громади у Варшаві. З благословення Високопреосвященного Олексія виголосив чуле слове на спомин Небіжчика протопресвітер армії п. о. П. Пащевський.

Вечером тогож дня в залі офіцерського касіно (Ал. Шуха ч. 5) відбулася урочиста жалібна академія, організована комітетом, складеним з представників ріжних українських організацій. Заля була переповнена. Чисельно було представлено громадянство польське та грузінське і то видними діячами науки, штуки військової, мистецтва й політики.

За президіяльним столом займали місця: М. Ковальський— заступник голови Укр. Цент. Комітету, проф. Грінєвицький— ректор Варшавського університету, проф. Котенбар-Лисковський— бувший ректор Варшавського університету, проф. Огієнко— ректор Кам'янецкого Державного університету, п.п. Стемповський—міністр, Толочко—міністр, А. Лукашевич, Н. Саліковська, Струг, Волошиновський і Кірічок С.—голова студентської громади.

Далі за президіяльним столом стояли прапороносці з прапорами військових частин та студентської громади, а ще далі на відповідному підвищенню містилося погруддя С. В. Петлюри.

Академія розпочалася співом „вічна пам'ять", після чого слово забрав професор І. Огієнко, який дав оцінку постаті С. Петлюри, яко національного Вождя, та схарактеризував ті обставини, в яких покійному Вождеві та армії доводилося працютати. Після промови проф. Огієнка хор відспівав „Як умру, то поховайте". Далі промовляли п.п. Струг, мін. Стемповський, мін. Толочко та голова Грузінського комітету в Варшаві п. Салакая.

З грунтовними рефератами виступили п. Ю. Киркиченко та генер. Шандрук.

Замкнено академію співом національного гімну, який відспівав хор української студентської громади у Варшаві.

(„Тризуб" ч. 26-27 (84-85) стор. 39 і 40, а також допис до редакції „Табора").

КАЛІШ. Обходження дня 25 травня началося службою Божою з парастасом і кінчилось урочистою жалібною академією, що відбулася в набільшій залі Каліша—в залі т-ва ремісників християнських. Розпочалася академія величним співом національного гімну. Очі всеї численної авдиторії в час співу були звернені до погруддя покійного Головного Отамана, що містилося за столом президії і було декороване стягами бойовими та національними.

Першим промовляв проф. В. Андрієвський. Після його промови хор виконав „Думи мої, думи"... Далі промовляв проф. Б. Лепкий. Слово своє він розпочав мовою рідною, а закінчив — польською. Хор виконав „Журавлі". Остатнє слово забірає проф. Смаль-Стоцький. Закінчено академію співом „Боже Великий, Єдиний". Генерал Ясінський, командір польської дивізії, як представник польської армії склав президії вирази глибокого співчуття в тяжку для українців річницю.

На академії були присутні представники місцевої польської влади: староста м. Каліша п. Тулецький, прокурор окружного суду, представники міста, місцевої адвокатури та преси.

(„Тризуб", ч. 29-87).

ЛОДЗЬ. Заходами відділу українського центрального комітету організовано дня 26 травня панахиду, що відправлена в місцевій приходській церкві о годині 11 рано.

Крім членів української колонії на панахиді були присутні поляхи-симпатики.

ПОЗНАНЬ. Дня 29 травня відправлено панихиду по бл. пам'яти Голові Директорій і Головному Отаманові С. В. Петлюрі.

ОЛЕКСАНДРІВ-КУЯВСЬКІЙ. 29 травня на „козацькій могилі“ відправлено урочисту панахиду по бл. памяти С. Петлюрі. „Козацьку могилу“ було вкрито вінками від місцевих українських організацій.

Перед панахидою панотец Рудик звернувся до присутніх з чулою промовою, в якій підкреслив, що забито було вождя, але живе і житиме ідея, за яку він боровся.

(„Тризуб“, ч. 30-31 (88-89)).

ЛУЦЬК. Дня 21 травня в українській церкві в присутности делегатів українських установ, українського громадянства та офіціяльних представників польської влади відбулася урочиста панахида по бл. п С. Петлюри. Теплими словами прот. А. Сагайдаківський охарактеризував покійного, як борця за українську державність.

КОВЕЛЬ. В річницю трагичної смерти Голови Директорій св. пам'яти С. Петлюри відправлено в українській Благовіщенській церкві урочисту панахиду, на якій численно були представлені місцеві українські діячі та українське населення.

КРЕМЕНЕЦЬ НА ВОЛИНЮ. З інціативи Громадського Комітету, представників культурних та економічних установ в соборі відправлено урочистий парастас по Голові Директорії У. Н. Р. і по всіх вояках, що загинули в боротьбі за українську державність. Парастас правив ректор духовної семінарії Тобінський. Співав соборний хор.

БЕРЕСТЯ. Заходами українських емігрантів в день трагичної смерти Головного Отамана С. В. Петлюри відслужено панахиду за упокой його душі в присутности представників всіх українських організацій, шкіли та місцевого українського громадянства. Присутніми також були представники польських частин.

(„Тризуб“, ч. 26-27 (84-85)).

БУКАРЕШТ. В сумні роковини українська колонія зібралася в болгарській церкві на поминальну службу Божу та панахиду. Щиро молилися присутні за Головного Отамана та всіх вояків, що віддали життя за визволення Батьківщини. Співав українській хор, що надавало особливої зворушливости урочистій відправі.

ЖУРЖА, РУМУНІЯ. На міському цвинтарі, на могилах козаків нашої армії, що скінчили своє життя в таборі, відправлено панахиду по Головному Отаманові та вояках, що впали в нерівній боротьбі. Після панахиди товариство зібралося в одному з помешкань і провело час у споминах про минуле.

ФРАНЦІЯ.

ШАЛЕТ. Місцева українська громада 26 травня справляла смутні роковини.

Відчіняючи жалібну академію п. Бацуца запропонував вставаням шанувати пам'ять покійного Вождя Української Держави і проспівати „Вічну Пам'ять". Пан ген. Сварига, що промовляв далі, дає оцінку діяльности покійного що скерована була на відродження української нації. Після його промови хор виконує „як умру то поховайте". Далі промовляли п. п. Татаруля, М. Ковальський та Ю. Бацуца, які з ріжних сторін підходять до оцінки величной постаті Покійного. Закінчили академію співом „Чуеш, брате мій".

ОДЕП-ЛЕ-ТИШ. Жалібна академія відбулася дня 29 травня. Відчинено академію п. Хохуном, головою громади; хор виконав національний гімн.

Далі п. Дідок Микола виголосив реферат, в якому з'ясовує присутнім ту велику заслугу, яку має покійний Голова Директорії перед Україною. Червона Москва, вбиваючи потайки Вождя, прорахувалася, бо Він—смертю смерть сокрушив і тим, що вже знесилені на вигнанню, дав нові сили щоби продовжувати далі прю з ворогами України.—

Після промови п. Дідока всі присутні з великим піднесенням стали на коліна перед портретом С. В. Петлюри і проспівали „вічну пам'ять".

САЛЕН-ДЕ-ЖІРО. 25-го травня українська колонія зібралася вшанувати пам'ять покійного Вождя.

П. Дейнека виголосив промову, в якій зазначив, що кров покійного, безневинно пролята, стане заповітом для тих, що живуть і кликатеме на дальшу боротьбу за Батьківщину. На його пропозицію присутні вшанували вставанням пам'ять полеглих у боротьбі та відспівали „Заповіт". Після цього заслухали більший доклад п. Вдовиченка, в якому висвітловалася діяльність С. Петлюри, як Головного Отамана Військ У. Н. Р.

Закінчили збори Співом національного гімну.

ВІННІПЕГ. Жалібна академія розпочалася співом „Не пора..." Після цього генерал В. Сікевич виголосив доклад— С. В. Петлюра—Великий Вождь України. — Після його докладу хор виконав „Ви жертвою в бою не рівнім лягли..," Далі промовляв п. Стечишин Мирон, що виголосив реферат на тему: „Петлюра і питання самостійности України". Хор виконав ,,Журавли". Третій промовец прот. С. Савчук виголосив реферат: ,,Два великих вигнанці з рідної землі". Хор виконав ,,Ой впав стрілець..." Далі Я. Арсенич виголосив реферат: ,,Держім високо національний прапор". Хор співає ,,Ой у лузі червона калина..." Закінчили академію співом національного гімну.

РОЗДІЛ V.

ХРОНІКА

З ЖИТТЯ ТОВАРИСТВ ВОЯКІВ АРМІЇ У. Н. Р.

У ФРАНЦІЇ. Відбулися загальні збори членів т-ва. Розпочалися вони 25 червня, а закінчалися 2-го липня. На зборах одноголосно ухвалено просити п. генерала Удовиченка стати на чолі т-ва. Генер. Удовиченко дав свою згоду, що зборами прийнято з великим задоволенням. Що до діяльности т-ва треба подати наступне: мимо загально-організаційної праці, що має метою з'єднання всіх вояків армії У. Н. Р. управа т-ва організовала при бібліотеці ім. Головного Отомана військовий відділ, для якого вже придбано поважну кількість книжок. Крім цього, т-во передплачує кілька періодичних військових відань, щоби дати змогу своїм членам бути в курсі сучасного військового мистецтва.

10 липня управа т-ва ухвалила заснувати спеціяльну касу інвалідів, з якої допомога буде уділятися тим інвалідам-воякам, що втратили здібність до праці Актуальним також є питання про видання військового журналу. Управа т-ва з цею метою звернулася до наших видатних вояків і запросила їх до співпраці в журналі.

Зроблене за короткій час існуваня т-ва вояків у Франції дає підставу сподіватися, що т-во в недалекому майбутньому, закінчивши і усталивши свою організацію, займеться піднесенням військової освіти, необхідной для вояків, що в скорім часі знову мають стати до боротьби.

ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА, ПОДЄБРАДИ. 12 липня відбулися звичайні загальні зборі членів т-ва вояків армій У. Н. Р.

Загальні збори, апробувавши діяльність уступаючих керуючих органів т-ва, запропонували їм залишитися й надалі Одначе брак часу й скорі державні іспити по закінченю високошкольських студій не дозволили Управі погодитися на це. Нові керуючі органи обрано в такому складі: головою т-ва інженер Прохода Василь, подполковник; членами управи п. п. Макаренко, Шох, Верба і Зінченко; запасовими членами управи — п. п.

Вальченко та Скубій. До ревізійної комисії сбрано: п. п. Бойка, Пощука и Якимчука. Гоноровий суд обрано в складі п. п. Теліги, Макошка, Савенка, Мороза й Любинського.

Згідно з ухвалою загальних збірів президія нодіслала через пана Військового Міністра привітання Панови Головному Отаманові та Урядові У. Н. Р.

У ПОЛЬЩІ. 18 вересня б. р. в Українській Станиці при м. Каліші відбулися 5-ті загальні чергові зборі Т-ва вояків армії У. Н. Р.

Головою управи т-ва обрано ген. штабу ген.-хор. Безручка, заступником голови — ген. штабу ген.-хор. Куща. Членами управи — полковніків Шраменка і Чабанівського; підпол. Загородного і сотника Лапченка.

До ревізійной комісії обрано: ген. Білевича, сотн. Маріяненка, адм. підполк. Волошина і адм. сотн. Безсоніва.

Обходження 218 річниці Полтавського бою в українській станиці при місті Калішу.

9 липня в станичній церкві відправлено вечерню, а 10 липня о годині 10 урочисту службу Божу, а по ній панахиду по борцях, що полягли в боротьбі за Українську Державу. О годині 20 у станичному театрі відбулася академія на честь і пам'ять борців за Україну.

БІБЛІОГРАФІЯ

Alexandre Choulginne. Ancien Ministre des Affaires étrangéres et des Nationalités en Ukraine. Professeur à l'Université ukrainienne de Prague, etc. **„L'Ukraine et le Cauchemar Rouge.** Les massacres en Ukraine". Editions Jules Tallandier 75, Rue Dareau, Paris (XIV) 1927.

Високодостойний автор, який з 1917 р. знаходиться в шерегу тих, кому припало на долю стати до керми нашим державним кораблем, видав уже низку творів, метою яких є висвітлення наших визвольних змагань перед цілим світом. „Україна і Червоний жах *) має ще до того й особливу мету, в звязку з наближенням часу процесу в Парижі. Отже цей твір має з'ясувати, хто був причиною погромів на Україні. Висновок приходить сам по собі і наколи Шварцбард був дійсним местником за кров жидівського населення, а не катомнаймитом комуністичного інтернаціоналу, то мусів-би помститися на дійсних винуватцях. Такими були і залишаються досі всі ті, по вині яких залято кровю нещасну Україну. У цьому морі крови є й жидівська, алеж лише через те, що жиди, яко громадяне знищеної країни, мусіли терпіти разом із другими мешканцями, разом з не жидівським населенням.

Яскравими рисами змальовує автор поступовий хід кровавої трагедії України. Читачеві-чужоземцеві буде, нарешті, ясно, що саме творилося на Україні в ті часи, коли Уряд У. Н. Р. на чолі з С. Петлюрою надаремно стремів перемогти дійсних винуватців погрому цілої України.

Долучаючи до книжки цілу низку розпоряджень Уряду й Головного Отамана, яко Головнокомандуючого збройною силою У. Н. Р., автор висвітлює як ставлення Уряду до жидівського населення, так рівнож і ті надзвичайні зусилля, яких треба було прикласти, щоби перебороти підступні заходи ворога, що намагався за всяку ціну дискредитувати наші визвольні змагання.

Здається, це слово найбільше буде відповідати тому розумінню, яке автором надавалося слову „Cauchemar".

Додано до книжки також твір кошмарного комуністичного діяча—наказ т. Раковського, тоді голови ради народніх комісарів України і члена военно-революційного комітету південно-західнього фронту з 12 вересня 1920 р. (документ ч. 15). Наказ цей дуже докладний і дуже цікавий під оглядом психологичним, чи скорше-патологичним Він, у передбаченню близького повернення на Україну армії У. Н. Р,, наводить між иншим низку кар для всіх тих, хто, як уже завчасно відомо большевикам, має співчувати армії У. Н. Р. Цілковите знищення осель, розстріли без суду заложників — от ті покарання, що довели потім Україну до нечуванного ніколи нею голоду. Цей наказ— унікум комуністичної творчости — є планом організованого погрому цілої пребагатої країни з метою здушити національні стремління.

Отже цілком зрозумілою й конечною є потреба видання книжки у французькій мові для високо-культурних народів цілого світу. Вона знакомить їх зі всім тим, чого напевно не зазнала-б Україна, паколи-б не полишено її на власні сили у боротьбі з загальним ворогом цивілізації.

Бажано також, щоби якнайскорше з'явився цей твір і українською мовою для тих, що боролися активно з „червоним жахом“.

В. Кущ.

ГОЛОВНІ ПОМИЛКИ:

Стор.:	рядок:	надруковано	треба:
3	2 (знизу)	знанів	знань
4	17 (зверху)	по своїм національно-політичним тенденціям	по своїх національно-політичних тенденціях
9	9 (знизу)	па Вкраїну	на Вкраїну
11	15 (знизу)	за їдею Вкраїні,	за ідею Вкраіни
—	1 —	устремлинь.	устремлінь.
12	9 —	польских	польських
—	2 (знизу)	повійськовому	по-військовому
14	6 (зверху)	ініціаторами	ініціяторами
—	6 —	викликанного	викликаного
—	8 (знизу)	антогонізм	антагонізм
15	12 (зверху)	видбувся	відбувся
—	11 (знизу)	гетьм.	гетьм.
—	6 —	у досвіта	удосвіта
—	2 —	Хто Вас	„ Хто Вас
20	под текстом	В. Андрієський	В. Андрієвській
28	4 (знизу)	даті	деті
31	11 —	сейс	сей
37	7 —	Росій	Росії
40	4 (зверху)	С торік	історік
42	6 (знизу)	векикого	великого
42	1 —	новвіть	навіть
45	15 (зверху)	маросійську	малоросійську
46	з (зверху)	і проти Москви	і проти Москви (хто б там не був!)
49	7 (знизу)	дисклокацією	дислокацією
55	17 —	зпраці	праці
—	— —	дивіз	диві зії
—	16 —	річниками	З річниками
57	10 (зверху)	вмайбутньому	в майбутньому

—	9 (знизу)	кінчоються	кіньчаються
58	11 —	складі	складі,
—	4 —	чйстини	частини
60	1 —	ригулярної	регулярні
63	9 (зверху)	тростір	простір
—	4 (знизу)	пром'ння	проміння,
64	5 —	Властивость	Властивиість
65	13 (зверху)	відлучен	відлучені
66	3 —	хвили	хвилі
—	19 —	декілька	де-хілька
—	3 (знизу)	виутри	внутрі
71	12 —	трохе	трохи
72	19 —	декілька	де-кілька
73	12 (зверху)	црацю	працю
76	1 —	воюючіи	воюючі
76	11 (знизу)	незадаром	незабаром
78	7 —	не надовався	не-надавався
80	9 (зверху)	щих	ціх
—	14 (звевху)	до дому	додому.
85	7 —	-51 армійскій корпус".	-„ 51 армій-ській корпус
90	8 —	сотник	сотник
91	18 —	Польсської	Польської
94	21 (знизу)	Зходини	Сходини
95	14 (зверху)	перемеги	перемоги
95	16 —	боротьби	боротьби
95	22 (знизу)	Ззпасової	запасової
98	14 (зверху)	трявні	травня
99	5 —	папотец	панотець
100	4 —	шанувити	вшанувати
100	8 (знизу)	не рівнім	нерівнім
101	2 —	подполковник;	підполковник;
102	4 (зверху)	подіслала	надіслала
102	12 —	полковніків	полковників

Воєнно-наукове видавництво
„ДО ЗБРОЇ“

ЦІНА 1 ЗОЛ.